नं० ४६५० – ब

सांख्यायन गृह्यकारिका:

पत्राणि ५५/५८

नं० ४६५०-घ

सांख्यायनगृह्यकारिकाः

पत्राणि ५५

नं० ४६५०-घ

प्रथम पत्र दूसरा नहीं है

पत्र नहीं है ।

नं० ४६ ५० - घ

सांख्यायन गृह्यकारिका:

(प्रथम द्वितीय संख्यके पत्राणि ५५/५८
पत्रे अनुपलब्धे)

होमात्विनतसिकाग्निकासिव्वात्यार्कहैन

चाले न यास्यतुं कन्या न वेत्त्वमेव त्वर्थं ऋग्वादधीत सनेतरः। ब्रह्मचारी समा
वर्त्स्य स्नम च हर्गुर्वनुज्ञया। तदहः। प्रातरेवाथ मातृश्राद्धं प्रकल्पयेत्॥१॥
आध्ययनस्नानयास्तत्र स्वपितृभ्य श्वतंत्यितां स्नायो दहनायापि स्वपितृभ्यः
स्तुतोथवा॥ ब्राह्मणगोष्ठी त्रियास्त्राप्नमति विद्धं विभावसुं। अदूत्य सं
स्कृते रमयस्त्र्यण्डिले चतुरस्त्रके॥ स्थापयेत्तु समिद्धेस्मिन्नग्निकार्यं
कृवात्तां॥ आधाय स्नेमिध स्तिष्ठसमुपस्थाय ध्यास्यतां। गुरवे दक्षिणां
दत्वा स्नायात्तत्कर्म लौकिके॥ व्रतिश्कतादिको होमश्चतुर्थ्यं तोऽपि लौकि
के॥ आरभ्याधानदिवसान्नित्य होमं प्रवर्तयेत्। साप्तमादि कृतश्राद्धः प्रा
गपि स्त्रीपरिग्रहात्॥२॥ पाणिग्रहणकर्मान्ते प्रारभेत दत्तोदिवा विश्व
देवं कृतश्राद्धस्तस्मिन्नोपासनेऽनले। वैश्वदेवाधिकारस्याहूहस्य:
स्याह जाया...पा। भार्याभावेनु कल्पेन होमाय त्वग्निधारणं। वैश्वदेवानु
कल्पश्च पृष्ठोदि विविधानतः। होमो वा सायंकाले मैत्रे विप्रे होमस्य
वार्पणं। क्रांता गौ श्रोत्रिय गृहादाहृत्याथ ह... वे भुंजा॥ लब्धो लोस्था

यु३

पचेत्सर्वप्रायश्चित्ताहुती ततः। अग्निनाशो समिन्धोमः पुनःसंस्का
र को भवेत्। अग्निकार्यावृतां सर्वमुपस्थीनां न मिष्यते॥ ◌॥ वाग्दत्ता
याघवृ [?] व कन्यायं च लाभावचेत्। न त्र अेदग्निकार्याग्निं द्विश्रम
न्यां समुद्वहेत्। यद्यसौ न लभेत्कन्यां मन्वा स्युः हुतरः। श्रमी। एह
मे पालानां सहेत्याम न्यग्निं [?] वेत्रापेत् वैवाह्यमग्निमिंधीत मणि
तं मथा [?] कृतं। गतो स्वादि [?] मात्। गामर्धं नं ओघमेव च। विवाहाग्ने
तं पत्तदाधाने पक्व कारकं। पाणिग्रहणी को होमो विवाहाग्नेस्तु
3 संस्कृतिः। गृहप्रवेशनीयोऽपि तद्गं त्रिं गतो भवेत्। विवाहे गामुप
क्रमप्, कामे लो [?] काप्य कर्मलोः॥१०॥ ततो तं परिचरेयातां वैवाह्यमिति २
सूचकत्। अनंगत्या विवाहाग्ने श्वनुपम कर्म लौकिके॥ प्रतिश्रुत
दि होमे पि विवाहाग्निर्न संमतः। विवाहोपदि संस्कारः स्तकन्यापा
वैरस्य च॥ एको ग्निर्विवाहा पौधे [?] घन्यो ऽवाश्रयं ततः। विवाहसंस्कृता

वाग्निर्विवाहेनाग्निसंस्कृतिः। पाणिग्रहणिके होमे निर्वृत्ते सायमादितः।
नित्यहोमे विवाहाग्नौ भवेदेवाग्निसंस्थितिः। सिद्धोऽस्त्साध्कावदर्त्तनादिमुप
यस्त्वं दग्गमितस्मद्भवेत्।। अतस्तदनुरोधेन होमः प्रातोऽनलुप्यते।।११ गृहप्र
वेशनीयकर्मान्ते प्रोरभेत ततो दिवा। वैश्वदेवं विवाहाग्नौ होमश्चास्मात्प्रहेत
तः। पश्चिमेऽनस्तावहुतोऽग्निरुभयोर्होमकालयोः। उपक्रमस्येतत्तस्मिंस्तूपने
वीपवसेदिति। केचित्त्वंतरा स्त्रीहुतयाश्चाग्ने ~ वाहुति।। श्रौतकल्पाद्दर्श
सर्वप्रायश्चित्ताहुतीरिति। सर्वप्रायश्चित्तानाहुतीनैमित्तिकेन मध्यते मंत्र
नादेवस्थितिः। तेनैव पुनराधेयं मंत्रमेदेव चक्षते। समानतंत्रके स्यातां
कर्मणी पुनराहितौ।। मूर्द्ध होमादिनैवेष्टं दर्शं पूर्णमासादिकर्म च।।१३।। मंथ
नस्थापने कुर्याद्दहनस्यापचेतवा। प्रतिक्रताकृताकृतं तत्र श्रौउपभागं तत्रौ
गतो। अन्वारब्धैव्याहृतिभिस्त्रिस्त्रभिर्जुहुयात्ततो लाजानंजलिनापतीप्रति
ता भर्त्रावप्यचेतानां। गृहप्रवेशनीयेश्व भर्त्रान्वारब्धएतया। आज्यान्वि
ष्टकृतं हुत्वा होमान्ते लौश्वदक्षिणां। यथायथावेषु कालेषु संस्काराऽनुपवे

ज्ञातः। संस्कारनिरपेक्षोऽग्निकार्ययोनित आहूतः। आहूतं स्थापयित्वाग्निं पु-
तादानां च होमयोः स्कं। देवताकालकर्मैक्याच्च श्राद्धकृद्वयं तत्रतः॥१३॥ ततो
ऽद्विवा वैश्वदेवं सायं होमप्रवर्त्तयेत्। वैश्वदेवप्रवृत्तिस्तु होमादर्वाग्यदिष्यते॥
सभार्यस्यानग्निसिद्धे तत्र प्राप्ताधिकारतः। अग्नौकरणकर्मापि होयाहादि-
निमित्तता॥ अग्निसिद्धौ भवेद्देवभाविर्भार्यस्तु यद्यपि। आधानार्थं तु यच्छ्रा-
द्धं तत्र पिण्डकरेऽग्नौ करणं भवेत्। आमावास्यमनारंभाद्विभार्यस्य नेष्य-
ते। पिंडयज्ञाग्निकर्मादि नैवारंभेऽसंभवात्। अत्रापि धारणं त्वेवं प्राक्
श्रिताहुती उभे नयोर्निनियमाहत्य स्थायो नैमित्तकं मतं॥१४॥ सायंप्रा-
तस्तु तंत्रेण केचिन्नेच्छंति धारणं। संस्कारनिरपेक्षोऽग्नौ निसंहारणं
मतं॥ यत्नोयमेव संस्कारो यत्स्वयोनित आहूतिः। पुनः पुन्यमेध नेयत्नवा-
ध्यानमिति श्रुतिः। प्रातः कृत्वा मातृयागमग्न्याहूति निमित्तकां। निर्वृत्तौ
दयश्राद्धमग्निं योनितश्चाहरेत्। स्थापयित्वा पयत्नौ तं वैश्वदेवस्य होम-
योः। श्राद्धकृद्वा ततं त्रेण निमित्तेन हि मेदकांक्षयोः नेः सायमाहूत्य स्था-

पश्चिमत्वाग्न्यागारकैर्हुत्वा पश्चाद्वैश्वदेवं हुत्वाग्निमतत्त्वमुत्सृजेत्॥१५॥ अत्र तत्पक्षे
वमेव स्यात्कर्मणां कालः सायमाहुतेः। नित्यमेक इति प्रातः सायं प्रातरकारि यत्॥
तेनाहोमस्तत्र कार्योऽभ्युभयोर्होमकालयोः। अनुद्धरणकाले स्यादाहूतिमी
नितः पूर्वं द्वैदर्शे च पौर्णमासे च देवतानां परिग्रहः। नान्वाधाने चावसथ्ये
ज्ञापकाद्देवता। कार्यमस्त्यप्रज्ञातोऽग्निर्यद्यद्धि निर्मितो वा कश्चित्तत्र
हुत्वा उपसंस्कारं प्रायश्चित्ताहुती उभे। अग्नौ त्वन्यत्रापि ज्ञातोऽग्निः प्रवृत्ते
पञ्च कर्मणि। तदा नैमित्तिकं कुर्यात्सिंच माध्यमवन्नियम्यतः॥१६॥ तद्यथा
नुगते वक्ष्ये प्रायश्चित्ताहुती उभे। हुत्वाय पाहि नो अग्ने चतस्रो मन्त्राः परा
हुतीः। सायमाहुतिमन्त्रेण संस्कारस्त्विति स्मृतः। अयं कल्पस्ततः पञ्चा
हुतस्यास्य धारणं। अध्वर्युर्वरणागारकरणं होमधारणं॥ अग्न्याहर
णमत्रानं स्यादुपात्तजपो नतु ं पवित्रं पवित्रोत्तानतद्यथा द्वारमगारकं। प
श्चादग्नेरूपपवित्रोस्तुतिः परिस्पद्दिशो। अत्रारणिप्रदानं पदध्वर्युः कृ
कृते कश्चितामतं तन्त्रमनु ने छति॥१७॥ आहतस्य

ती ३

वसंस्कारं सायमध्वर्युश्चाग्निकं ॥ समिदाहुतिभिर्हुते प्रातः पूर्णाहुतिं
वसतः ॥ अउवं धोयिता त्रस्याच्छुभिर्लगनकुहेततः ॥ सायं मिवाहविष्य
पात्राणां चे चतुष्टयं । स्थाल्यां निरूप्य प्रक्षाल्य तस्मिन्नग्नौ पचेच्चरुं । उ
द्घासयन्तं च तं मध्ये कृत्वा तत्रैव घृतं निपेत् । अन्यत्र समिधस्तत्र औदुम्बरी
राद्यास्तिस्रः समिधाति स्र्भिस्तिष्ठन्नुपविश्य जपेत्सदा । पूर्वं याधोयस
मिधं द्वितीयां वाउपेदृचा । परां तृतीयं वा दध्याच्चतुर्थ्याश्च तृतीयकां ॥ १८ ॥
अध्वर्युपूर्वाश्चतुरो यथा प्राशांस्तु भोजयेत् ॥ वानुः प्राश्य समारब्धानां
उद्धेषस्ततो वरः । जागृयातां नवा रात्रौ तस्याग्नेर्चिरलंभवेत्क्षया
यां वाग्यमत्वे घो दंपती वाग्यतौ च तौ । स्यातां पूर्णाहुतिर्या वसात्रे कृता
तध्यानलंभस्मो द्याप्यापितत्स्यानं गोमये नोपलेपयेत् ॥ अग्नेर्नाये
तनं वृत्तमंगुलानि चतुर्दश । अस्मिंल्लौकिकेऽग्नौ गार्हपत्ये साद्यमानां गरुलंयं
तं उपलेपादिसंस्कारान्कृत्वाध्यः स्वशा[illegible]त्वकानुः ॥ अग्नेर्नाशयतः नि
तस्मिन्होमं मार्ग्गं पुनर्लिखेत् ॥ १९ ॥ अन्यो ह्वैगृह्यपताच सम्पद्यापय

हिरण्यकं । निधाय निर्वपेद् धाना रवृत्कीर्सं ततो मृदं । संभार्या अप्य पंचा
त्वा त्वंदंतेषु च त्वार्द्रमांसं संभारेषु तमग्निं च निदध्यादिंदुतेरवो ॥ ९ तावदत्तिवे
त्वा तस्याः स्यात त्रित्योदपाच्चुयत ॥ संभारादितदिधं स्याद्धोमस्तु प्रातरेव हि ॥
पूर्णं हुतो नु तंत्रे स्यात्तं निपत्योपकारकं । सर्वतंत्रोपसंहारः सर्वत्रापू
र्वयोगतः ॥ आचम्य च समुद्याग्निं परिस्तीर्याप्य सादयेत् ॥ पवित्रच्छे
दनां न्याज्यं स्रुक्कुस्रुवं समिधं कुशान् ॥ २० ॥ पवित्रकरणे मंत्रः पर्युक्ष
णमनंतकं ॥ ओं पुनातु दानैर्मिश्रयपणे मंत्रस्तापस्रुक्स्रुवे स्रुचि ॥ मंत्रेणो
दास्य चोत्पूयनीपां तत्प्रवनं भवेत् ॥ आसादज्यं प्रदीप्याग्निं तूष्णीं
मत्र स्रुक्स्रुवग्रहः ॥ यत्र होमः स्रुवेण स्यात्तत्र मंत्रस्तदर्थतः । त्रिगृहीत्वा
स्रुवेणाज्यमाज्यस्थाल्यास्ततः स्रुचि । चतुर्थेन स्रुवेणैनामुपायेन ना
पिपूरयेत् ॥ आज्याच्चोध्याय समिधं स प्येव कृत्वा कुशानुपांजुहोत्यथ
पुराध्यात्रो समारभ्योवृतो पदि । वेस्या व्याची ध्यायो सपमिदविद्युविचक्र
मे ॥ २१ ॥ ध्यात्वा प्रजापतिं चाथ स्वाहाकारस्तु वाचिकः ॥ नांजनादि कु

त्राणां स्यात्स्थालीपाकेषु सूत्रगोत्रा। अमंत्रीकं पवित्राभ्यां पर्युक्ष्य विसृ
ज्य कुशौ वह्नौ दद्यान्मिक्षान्ते मुख्यात्स्यादाग्निसर्ज्जनं। अथ पर्व्ववदेव द
ला ब्रह्मलोम्प्यग्रं दक्षिणं। कार्ष्णोऽजधर्पि वद्यात्तस्यौ माल्ये प्रतिपत्तिं॥
रहस्सं पूर्णमाधानं भवतीति सु ... तथोः। केचिद्धर्षवरणं समाचाराद्यौ
मध्याभरणं सोऽध्वा यस्य मंस्यं पौनेश्च तिवरमुत्तमां। अत्रैव संपुटं होमं चे
त्या पिवितन्वते॥ सा उपदेशाति दत्ताभ्यामृते साहसमेव ततः। तत्रां
तरपवित्राकाशानाधानस्य सम्बद्धये॥ धारणो गतः कात्तं विधानं सर्व
कालेषु मोजयेत्। वह्व्यस्य त्रापि कर्मतिक्रा स्त्र गा ज्रोजये दितिं। संस्था
तंत्रां तेनात्र सर्वत्र स्यादेव्यवस्थिता॥ स्वयं तेन साहरेषां तेन च्यतेयो
निस्ते करः। पूर्णाहुत्यास्मवै प्राप्य श्चित्तं स्त्रु चेलानु। निमित्तान्युनरा
धाने सर्वः सर्वैर्म्मवेदितं। आहृत्यस्या पयेत्कुण्डे पुरूपश्चादिपोनितः
चातुः प्राश्य पचेत्तस्मिन्नाधाये समिधो द्विजान्॥ ४३॥ प्रावृत्यपिला
वदत्वाहुत्वा पूर्णाहुतिं वरः॥ तस्य सोपासनस्याग्नेः प्रादुष्करणं

हता

होमयोः कालमात्रानुवादोयं कस्ये क्वादग्निहोत्रतः। उत्तरे त्वापि सूत्रे
ण कालयोगः प्रतिपाद्यते॥ पूर्वं कुसूत्राकर्म त्वोत्र उपोपस्थानाद् ऊर्ध्वं
ग्रासांस्सर्जनात् सूर्ये प्रादुष्करत्वमिष्यते। प्रातः प्रभातसंनात्रां च होमका
लोपपाकृतः। सायमस्तमिते कालस्तमनस्य पुरागमात्। प्रातः सू
र्योदयात् पूर्वं मोनस्ते तमस्तिसर्वदा प्रादुर्भूतेश्वातिदेवादग्न्यगारमू
पूर्वं कुर्स्यितिः॥ २४॥ नित्यपाकयज्ञालौगेनैककदेवास्यकार्यतः॥ पाका
र्थमुल्मुकं हृत्वा तत्रपक्वा महानसे वैश्वदेवाऽग्न्यागारस्यास्या काग्निश्च
लौकिकः। भूरिपाको भवेद्यत्र विधावुक्त वधूचाकूतेऽपि वैश्वदेवे
स लौकिको नैव कार्यतः॥ होमेनान्तरितं केचिदाहुः सर्वत्र लौकिकं।
न तत्सम्मतमस्ते षामुपपद्यते होमदर्शनात्। समासे चोल्मुकस्याहुरग्न्य
गारे महानसात्। पाकांवैश्वदेवात्याकुर्नेवदध्यकपपद्यते॥ आहृते
ष्वुल्मुके पाकं श्रामित्रेदत्ततपक्कौ॥ २५॥ वचनाद्याहृतिः। सा तु
लौकिकस्यपवर्गतदीपकोधेपक श्वेवतापार्थ्यच श्वनीयते सर्वत्र

ङ्गमक्रमानुक्रमणे द्वेधा वस्त्रस्याभिशि। प्रान वस्त्ररीति प्राग्मतः श्राप विलाकु

लौकिकाग्नेयास्नावन्मात्राप वर्गतः॥ अतिक्रमे कदाचित्तु प्रादुष्कर ला तिपर
कालयोः पूर्णाहुत्यावृता सर्वप्रायश्चित्ताहुती परोयज्ञोपवीतीत्यास्य ॥२
ध्यायावत्सर्पहोलंपमांस धर्माणां पतिमाघे पमुपादन्नातिदेवाः। प्रतीकमे
तस्सूत्रमध्य श्रौतकल्पात्तृचावृत॥ ८६॥ एतदारभ्य यश्चोक्तमेतत्तदाद्विवय
द्धेवेत॥ असंदुग्धक विधानादितत्तु वंमिवद्भवेत॥ कल्पैकल्पादत्र हेतुं
धर्मप्राप्तावसूत्रयत॥ धर्माणां कलनीकल्पः स्मृतिमानोऽविरोध
तः॥ यस्त्वचो वेदविहितमतेकल्पंतु [illegible] तेः। कल्पेन्यस्मिन्नपि स्वा
यद्धर्मजातमपठितं तांतदपि ग्राह्यमित्याहुराचार्याः कल्पसामर्थ्य
तः। यथाश्रित्य। तानि याम्यादि प्रलीतो पात्रसादनं। पयो क्रमविर्म
ऊत्तमपि च्छिद्रैरनुष्ठितं॥ श्रौतास्मार्ताश्च संस्थास्य यज्ञवच्याय तो
मतः। अतोयत्त्वसाम्येन कल्पे कोक्तावनुष्ठितिः॥ यथाध्वःन्याय ७
नादीनां पोर्णमासादिकर्मणि। यथाग्नेयं कल्पानां यथा नैमित्ति
काद्यपि॥ ॥प्रथमः खंडः॥ ॥ श्रौतकल्पाद्यथा धर्माः स्मार्त्ताकल्पेऽपि

युक्ततः। हव्यानि च यथान्यायं सर्वेष्वेव चतुर्ष्विति स्वं स्वं क्रियादि गुणिनं
भोजयन्वृद्धिमाप्नुयात्॥ यस्तु सर्वैकरूपेतस्तं सकृदध्यासये कृ हीनतं
उन्मत्तहस्तेऽपि कष्टास्तु उपसर्पति। एषु प्रसंज्ञायायुक्तो विपरीतेषु
ऊनं। उक्तं कर्माप्यवर्गादेगुणा वृद्धिप्रभोजनं। इति कर्तव्यतामाह
दैवते चात्र भोजने॥ ५॥ श्राद्धे पूर्वं कुर्याद्दैवतं स्यादिति कर्तव्यतापिचा
तस्तत्र न विशेषप्रमुमयोपपन्नोपदेशो नोतो॥ ब्राह्मणान्स्वेदवतुर्दिंतामनुत
प्रमितिलिंगतः। यागेच ऊहु यादेकं देवा बह्वीश्च कर्मस्तु। इच्छे
तेर्यपि तुं यां च दत्तातापात्रादि संपदि। तथा साध्यपि तुं कां चियदि छेत्तौ
र्वकर्मस्तु। तस्मादिति चतुर्थ्यां तिबूयात्तदेवतापदं। तत्कुर्वदाक्षिततमं
तस्याकृदि च्यपमानसं। यथेदमन्नमगन्यादिन्य इत्यस्मै प्रपादनं। प्रधा
नमेतदंगं स्यो त्संति पल्लोपकारकं॥ ६॥ पश्चाच्चासन पूजान्नदानम
प्युपमहोतानु। हि मल्यादि ततो दत्वा स्वस्वस्थिवति विसर्जयेत्॥

निपतेषु च कर्मान्तमोजनं भोज्य इति हि लोपः इदं वस्तु पश्चिमं स्यात्तेनैत
न्नोअचे क्ष्मृता ।। पञ्चेते पाकयज्ञाः स्मृताः पुरुषार्थस्य साधनं । तस्मा
दप्यधिकं मनेनुल्लवधिषु भोजनं । अतः स्यात् पाकयज्ञानां त्रेधेऽपि
धिर्भोजनं । एवं विधे द्विजे दत्ते गच्छेद्देवाहि देवता । देवतानां मुखं
विप्रो मनुष्याणां च कामदः । अग्निरप्येवमेव स्याद्दतो गताधिदेव
भुतं ।। ७ ।। ।। द्वितीयः खण्डः ।। ।। आनंतर्ये पेक्त्रा क्रोध पंच सत्कानुप
सक्तितः । तिस्रो हितं यदाधानमधुना व्याप्यते विततः । अआधान
नंतरं दर्शपौर्णमासयुपोष्यतः । इष्ट्यान्वे न पउतेति कालेक्या
त्कल्पयोर्द्वयोः ।। पाकसंस्था सु चैतत्स्यात्स्थाप्यमं पंगृह्यकर्मसु ।
हविःसंस्थास्त्वग्निहोत्रे न सोमेन हुतादिषु । सोमप्रधान पद्दोतयोः
व्याप्यमं न वैश्वदेवादिषु । सोमप्रधानमाधानं श्रौतकल्पमेव यो
तः ।। पाकयज्ञप्रधानं तद्गृह्यकल्पेऽधिकारिणः । अतः प्रतिज्ञा

संमताः। कल्पसाम्यात्तथा स्मार्ताः श्रौतकल्पविसंमताः। एतद्देवाह कर्म
तेष्कृतवं तं तुमेअचेत्ता वाग्रूपाहि गुलोपेतं ब्राह्मणं कल्पपोर्द्धपो॥ अ
गष्टश्चापुरुषो नरो हीनश्च वर्णाक्तिमान्॥ दविद्वान् शुचिः क्रियानिष्ठो
ब्राह्मणः सर्वकर्मसु॥ विद्वानंधिकश्चैतेषु तमतो नातिलंघयेत्॥ विका
होस्तवयद्वेषु दानमानादिकेपि च॥ स्वयं कृतं च नाश्नीयात् ब्राह्मणः
पुरुषार्थतः। [illegible] त्रिविधोपासनाज्ञानं वैदिकं कृतमुच्यते॥१॥ मंत्रव
णो ब्राह्मणो द्वावधानं देवतापरं॥ आद्येद्वृत्ततट स्थानिकारकाण्ड
पपत्तितः। स्तुत्यस्तावकसंबंधा॥ द्वाक्यार्थे अनयंति यत्तद्वाक्यार्थ
पद्वित्तानमत्राहुरधिदेवतं॥ तत्रापि त्रिविधं तत्स्याद्देवतास्थानमे
तः। घ्नमध्यपृथिवीस्थानैर्भिन्नामता कर्मभेदतः। आस्थानमध्ये द्वे वपदा
स्यादर्थसंगतिः। तदाचोपनिषद्धर्मैः काम्यकैरन्वितं ववतापरं द्वैतज्ञ्मे [illegible]
णो इति नमध्या लमुच्यते। यद्यपिक्रियायास्ताध्यमजिति होत्रादिकर्मतत्॥२॥

सं

वस्य वा कार्यो देवकर्मात्मकानपि। तद्वा कार्यं परिज्ञानमधिप्य कुमि हो
च्यते। इति अयमितीदं सदेकमेव स्वरूपतः परिज्ञानविपक्षो ष्यास्यात्रि
विधं वृत्तिमवेतः एकमेवाद्वितीयं तदभिन्नवस्तुतोऽपि चात्रापि मयं ब्र
ह्मसंज्ञं ज्ञाविपरिवृंहणं। मंत्रब्रह्मणोपाख्याय दइति तत्रैव कण्वपति।
१ श्रुतं परमात्मा तं परिचर्य विदामिति॥३॥ वदन्त्ये तन्मास्मि मास्मि ब्राह्म
णो ज्ञो अथे दिति तदर्थं चिंतयति धर्मसंप्रदानागन स्तिहा वेदाध्य
न वंतोऽपि ब्राह्मणो ज्ञानमेव वन्यूनामधाश्च गुणिनो भवंत्यपि ग
णो धिकाः। तत्रापदिष्टकारिन्वा क्रियावान्यूनतामिपात। मध्यमः
स्यादधियानः कर्मज्ञोपि श्रुतं विनाश्रुतवृद्धस्तु गुणवान्तपस्वी
त्तु नमाधीतं श्रुतं बहुपदं द्विहा। तथा च मनुः रव्याह श्राद्धदैमोऽस्या ८
दी लो॥४॥ ज्ञाननिष्ठा द्विजाः केचित्तपोनिष्ठास्तथापरे। तपस्वाध्या
यनिष्ठाश्च कर्मनिष्ठास्तथापरे। ज्ञाननिष्ठेषु कव्यानि प्रतिष्ठाप्य

विषयमुक्त्वानुभयत्रतु ।। यज्ञं तु पाकयज्ञांश्च व्याख्यास्याम इतीदृशं ।।१।।
तत्रापि यज्ञसामान्यादेकविंशतिधाभिधा । पाकयज्ञा हविर्यज्ञाय ज्ञास्तु
श्चापि सौमिकाः । यान्यस्य प्रतिषेधस्यादौ द्विताय ते याज्ञिनः ।। स्यातां म
द्धर्मतो दर्शपूर्णमासप्रादिहा । कृत्वा वध्यिस्समाप्तायांत्रिं श्राद्धं यर्वाधिका
चेया । स्यातामनौ वावसथ्ये पिंडयज्ञेश्च निस्सवत्सु उपवासादते न्येषाम
नुष्ठानं भवेदिहा । किं तु पि केल्पसामान्यादुपाक्षे समनुवादनः । यातद्धि
द्धितत्रापि तपस्यकौ यदांशुभि । अग्न्याल्यस्य च वृक्षाणां मुद्रितोऽनु
पातता ।।२।। नसा यमस्ति तो वया मंत्रवत्वं च प्रयपि । सर्वत्राद्धि म
वित्काल: पूर्वाह्णुप्यक्ति हि श्रुतिः ।। तत्राप्यादितमात्रेनु स्वश्रुता वाञ्छि
तैयत: । विविच्यते पापनाशा विसायक्ति फलं श्रुतिः ।। अनुं स्वस्य
मनतमौन त्वेन्यत्रास्य पति क्रमः ।। कर्मलां होमकालस्य नापि कांक्षीग
तोऽजनो । विषं तेर्पयितुं ब्रूयादित्सेवाहयतः श्रुति । कालांतरेप्यतस्ततस्या

न कर्मातिक्रमो मतः॥ गृह्योक्तानामनुक्तानामप्यायुष्यादिकर्मणां॥ सर्वेषाम
प्युक्तः स्याद्दायं कर्मेति नीतरं॥ ३॥ निर्दिष्टो तु स्तत्र वस्यादि कल्पोनैनन्न च्यते ॥
यथातीते निशाकाले निर्दिष्टो मात्रि कर्मणि॥ जातमात्रे पि स्तामयादि वाह
पि मुहूर्ततः॥ पर्वणी पर्वणी ये चोपदिष्टां तेश्रवणाकर्मणोपि च॥ अंतेसर्वबले:
10 कालोदक्यो: पितृयज्ञवत्साएकादिगिदकल्पे क्वाद्यत्र क्तस्तु नेष्यते ॥
सुमनास्तु च ततो धर्मा: कर्तुर्दिष्टास्य कर्मणा। उपदिष्टाद्दह ज्ञेयाः कल्पयोन
विरोधतः॥ मे वेदविहितमानाः कर्मादौ पालसंयमेः॥ सम्यक्तां कल्पयेत्क
र्मश्रौतं स्मार्तं च मास्तवत्॥ ४॥ शुचित्सार्यर्जितयतः स्तत्यवादपिमृजु ञ्जौ:
उपलिप्तः शुचिर्दिष्टो दुष्टद्रष्ट्यादिर्जितः॥ गुलोवक्रव्योमस्पश्व समलि १०
र्भूमतादिभिः॥ तत्रायतनमग्नेः स्याच्छालायामुक्तलेपणं॥ प्रतीक्ष्यात
विधानेन च सुधर्मयुतेन च। स्यालीव्यासं विकसितसूक्ष्मपक्वं पचेच्च कं
स॥

हो१

र्युदनं च रुद्रात्र्यवभवे यद्यपि चैन्द्रको । तथापि अश्रपयित्वेति तदुक्ता
वाद्यर्यच्चरुः । यन्नु को लोदनस्यान्मुख्यास्तु ब्रीहयश्चौताया । वा अपि
पुरोडाशो चरुश्चैव हि वाक्ये ॥ ५ ॥ अश्रपयित्वा तु रेके लं ग्रहणं
देस्तु वेञ्जनं । केचित्तु दुस्यक्तं तद्वाक्याद्धि प्राप्तमेव तत् ॥ वाक्यं न यद्वि रे
कोसौ बाध्यते त्रा ब्रवीलिनीभवतीति च व[illegible]ार्युदनश्रपणं चरुशब्दा
तः स्याच्चरुशब्दोयं विक्लिन्नद्रव्यवाचकः ॥ अज्ञाहत्वार्थवृत्तायं लद्दे
ये द्विहितास्तु तान्नु । प्रकृतिसंबंधमात्रत्वात्स्यात्ते वेयमनुयतेदृश्वो वपौ
लीमा स्ते च देवतायुनिते दत्तः । मंत्रस्याध्यनमेदाच्च देवताभियतेतयोः ॥
तद्याञिनावसथ्यो । पिपठ व्यासास्तु देवतां ॥ ६ ॥ यथा विभागका बह्न
पृथकुश्रपणकारणं । प्राप्तं स्याद्यद्धि धर्मः स्यो या तंत्रेण तद्वेवन्नुस्था
लीपाकस्यावदानयञ्जुहोत्यग्न्यादि देवता । नाज्यस्थादयः पयसः प्रा
प्तिस्तु प्रकृतिधर्मतः । अवदानेषु ये धर्मा हविषः श्रपणे च ये । स्थालीपाके

२५

डुक्सूत्रेण तानेवाहाप्य सूत्रेहुत्वा ॥ वक्ष्यत्येतत्स्त्रोहस्तीश्च सूत्रमन्त्रप्र
तिश्रुते ॥ कुतस्तासामवस्थानं प्रोक्षणं वेद्युपेद्भूतोग्ने हलां स्तादने
लाप्त्रोह्यये स्वस्तं हविः ॥ स्थालीपाके भुतानि स्नुजौ लोष्ठ पिबद्भूतः ॥
॥ ७ ॥ मांसस्य श्रपणोर्थीक्ते यथा भूलेग वादिभुाच ताबद्वस्याकेम
त्रे पिपयाबूपादिस्त कुषु ॥ पिक्त्यादिभ्यः पृथक्कौलः प्रभूताङ्गहलं वि
दुः ॥ निधानं संनिधानेग्ने रास्तादनमथोद्धोलं ॥ एषामेवमनुष्ठानं मंत्रे
ण दवताभवे त्याए कादैवापिबद्भुः स्युः सर्वास्तानामतः स्मरेत्पृथ
कृपृथकुचतुर्थ्यन्तां सर्वास्तां मंत्रमेद्तः ॥ एकाभिधाना स्त्रे त्रेण मंत्रभे
दे प्यनंतराः ॥ यथा वास्तोष्पती यादावुपाकरणकर्मणि ॥ एकस्मि
तीम्यः स्ताावतीभ्यः पराम्नुचा ॥ समानाग्नेकत्रो पलेतासु सागवि
वह्याया ॥ अुपं [illegible] श्च सर्वासामं तेस्यादाक्यासंगतः ॥ ग्रहलं हवि ११

पश्चात्पूर्वादिदिक्षु मुष्टिचतुष्टयं। स्थाल्यां च सपवित्रायां पात्र्यां सकलादिपूरि-
तं आज्यः पश्चिमतः किंचिदुदक् उत्पूय हविर्ग्रहः॥ आगतास्ता सादृश्येन स्वीते-
ऽघनेन हुतान्नानात्॥ तत्रैव स्यं सपवित्राभिरद्भिः प्रोक्षयेन्न क्रमेण॥ हविः
प्रोक्षणाय सन्निधौ बर्हिषि च स्रुगादिकं प्रोक्षयेदिति दृष्ट्वा न्याय्यानेन
प्रोक्षणं मतं॥ ८॥ प्रोक्षणेष्वाविक्षिप्ताः स्फ्यः प्रणीतामृतदुग्धवाता त्रिः
प्रक्षालितं हविर्देवं प्रपद्यितो क्षितः॥ तस्याभिघारणं चेष्टं मृतस्योपा-
सितस्य च। स्यादभिघारणाभावे सकलादौ त्वेकमेव न तु दृष्टं दोषमतं च
ज्येष्ठस्यात च्छेदो रपि। पश्चादासादनं त्वग्नेरर्थादज्यादुदक्कृत्वमेः॥ स्था-
लीपाके सुपात्रालिः स्रुवः स्रुक् दुः मेक्षणं निवा। अर्थ लक्षणं स्रुवं च क-
ल्पितानि भवं त्यतः। अवदानगतां धर्माद्वैध्यर्थं प्राज्यहोतिषु। अवदानं
तरे यदिपिपि धर्मा चवदानके। संमता स्तेब हुलोकेः। स्मिता दर्वाञ्जनादिकाः।
आज्यस्याल्पाउपस्तीर्य स्रुक्षे वेला स्रुचितत्सत्कृत॥ १०॥ अवधान्मेहोत्र-

नाप्य हविर्मध्याच्चपूर्वतः॥ तृतीयं उमदग्नीनां पश्चात्स्यादवदानकं॥ पुनस्त
दभिघार्य स्रुक्स्थितानि हविषः क्रमात्॥ जुहुयाद्देवतां तामेवमेवादायत
द्वितीयादिषु यागेषु चर्वादिष्ववदानकं॥ मवेदुत्तरतो मध्यात्पूर्वार्द्धाद
12 चिपश्चिमात्तथापि आष्टकायां स्रुवाग्रे चावदायस्तु रुच्छुचिः॥ अभिघारो
द्विरवस्याज्यस्य सर्वेष्वतिदर्शनात्॥ प्रधानानां तदं कल्पसाम्याद्विष्टकृद्धुतिः॥
चपु १ तत्रतु स्रुक्स्थाप स्तीर्य हविकातरतः सकृत॥११॥ अवदायाभिघार्यद्विर्भू
गुणेत्रिः प्रतेनतत्॥ अंगुष्ठपर्वमात्रं तु मेक्षणेनावदानकं॥ उवेस्रुक्वेण
मात्रावज्जोमः पूर्णस्रुक्वेणानुर्ध्व गुष्ठपर्वमात्रं तु पाणिहोमेवदानकं॥
दयतीर्थेन जुहुयात्स्रुक्वेणापिदथ्यं त्रिवा॥ स्रुचापि कठिनेनतद्रूपद्यला
पनगृह्यतः॥ पित्र्ये च पितृतीर्थेन होमः क्रियास्मृतेरिति। पूर्वं तु चौर्णमासा
स्यादर्वागावंभरत्वचा। अन्वारंभणपागो त्वनारभे सर्वकर्मणां। अरि १२
दर्शादिमारंभद्रव्यतेदर्शात्राकृतां॥१२॥ पञ्चाप्यातिसंहोतव्याः सएवाधि

तिष्ठते॥ तुलार्काच्चे पृष्ठ कुतत्र: प्रातः स्नात्वार्वल चुमोः। नहस्य स्यकालोर मात्र स्या
त्कौ र्त्तिमासादियागतः॥ कृताभ्यङ्ग दधिकं श्राद्धं पौर्णमास्यां तु कल्पयेत्। तिस्रो वा
पंच वा प्रातरन्वा मंगल देवताः। दुग्धा गन्धादीन हृदयस्वे तदर्थं व्रतमाचरेत् मांसं प तू १
हविष्यं च मैथुनं चात्र वर्ज्जयेत्। वपनं वा क्षौरं वर्ज्जं पुंसः स्नातौ तु दंपती॥ द्वि
त्रिपंच पञ्चगव्यं स्नात्वा हविष्यं स घृतं मितं। अश्नीयात्तां दिनान्ते तौ शाकाद्यपि तु सर्पि
षा॥१३॥ प्रातर्गोमयेनैव तद्दले द्विनमश्नीयेत्। फलशाकादि पत्रशाकनि
षेधात् तथाहि। शाकं मांसं मसूरं च वल्लकं कोद्रवकाञ्जि माषान्मधु परान्नानि
स्थप वर्ज्जयेद्दीपवर्त्तिके। पयपि श्राद्धं क्रिंच स्यादि त्लाभेही म्लतु सम्मता॥ आर्द्रि
उपसोपि द्रुव स्यो तत्र व्रातपतादिकं॥ पत्याश्च पुत्रकामा या पज्जमान पस्य
काम्यतः॥ पिंडाकानेन दोषस्या प्रातर्द्धयपित यज्ञेत्॥ स्वस्तरे तौ का पीयातां
रात्रौ न फलकादिके॥ पौर्णमास्यां तथामायोमध्यः स्वपेन्नापीतवे। अनाहि
ताग्नेस्त्वेवं पश्चादग्नेर्विधीयते। प्रातर्हुत्वा च रुणोऽदुयात्कुमनाः शु
चिः। आचम्य संयमे स्थालीन संकल्पमात्रदहनं॥१४॥ स्नात्वैवं व्रतपर्तौ

तानां स्थापनं पात्रसादनं। बर्हिः पवित्रे तच्छेदनाज्यं धान्यं च सोस्रुवः। स्रुगुत्से
द्गलं समिद्दर्भाः पूर्णपात्रमिति क्रमात्॥ स्तीर्त्वा कृत्वा पवित्रे ते प्रोक्ष्य पर्युक्ष्य पा
रयेत्। आदायाज्यमधिश्रित्य प्रतितप्य स्रुवादिकं। उदास्याज्यं स्रुवे चाप
कृत्वा चोत्सवनं तयोः॥ हविर्गृहीत्वा चाज्यस्य प्रोक्ष्यान्यच्चाप्लवः क्षिपेत्॥
द्गालितं श्रृतमुल्कातदुद्वास्योल्काच कैर्यादयेत्। अथाप्य समिधो ग्राह्या उ
13 पगृह्य कुर्याः स्रुवः। आघारौ वायुभागौ च प्रधानाहुतयोऽपि च॥१५॥ उप
स्तानादि तत्कृत्वा होतस्याभ्यंजनांतकं॥ अग्नाविष्णुभ्यां स्वाहेति सरस्वत्ये
तथापरां। ततः सरस्वते स्वाहा यदि स्याद्देवतात्रयं नानुष्ठितो यदि पंच सुः
पुनर्द्व आहुता वदा। अग्नये भागिने व्रतपतये चापरामपि। हुत्वा स्विष्टकृतं
स्पृष्ट्वा तूदकं सप्तकं ततः। दक्षिणे तु प्रहरणं कुर्यान्नां समिधामपि। पर्युक्ष्ये
मार्जयित्वाग्नौ प्रक्षिपेत्ते पवित्रके। बर्हिर्होमः प्रणीतानां विमोको ब्रह्मणो १२
प्ययः। ब्राह्मणं तर्पयित्वा वेदस्तुत्कां जपेदिति॥१६॥ ततएवं पौर्णमास्यंत

नुयाद्देवतायथा। उपस्त्वामादिकं कृत्वा दर्शे तस्याभ्यंजनांतकं। जुहुयादग्नये स्वा
हाऽग्नीषोमाभ्यां ततो द्वयं। दर्शेऽग्नये विष्णवे स्यादिंद्राग्निभ्यां तृतीयकं। आ
घारावाज्यभागांते समंस्विष्टकृतायपि। सान्नाय्ययाजिनो दर्शेष्वग्नीषोमे
द्वितीयकौ। इंद्रायेति तृतीयास्याद्वुच्यतेऽयनयाजिनः। दाक्षायणे त्वग्नि
रग्नीषोमौ पूर्वपरौ च तौ।। पूर्वेद्युः पौर्णमासेऽग्नीषोमौ वा केवलौ पृथक्। अग्नि
श्चेंद्रश्चापरेद्युः पौर्णमासमिदं मतं।। १९।। दर्शेऽग्निर्विष्णुरिंद्राग्नी इंद्राग्नी वा
पि केवलौ। पूर्वेद्युरपरेद्युस्त्वग्निर्मित्रावरुणामिति। द्रुला दक्षे पौर्णमास्या
मग्निश्चैव सरस्वती। अग्नीषोमौ द्वयं चैंद्र इति देवतपंचकं। अग्निः सरस्व
तींद्राग्नी मित्रावरुणदेवताः। दर्शेयागोत्रपक्षादावुच्यते सार्वनिके। पौ सेर
र्णमासे नाग्निरग्नीषोमौ तौ च तृतीयकौ। अग्निर्विष्णुस्तथैंद्राग्नी प्रति
पद्येव देवताः। आमावास्या न तत्रास्ति वस्विष्टे चाभिधीयते।। अग्निर्विष्णु
स्तथैंद्राग्नी अग्निश्चाग्नीसस्तोमकौ। दर्शे च प्रतिपद्येवा पौर्णमासं च तेऽज्यते।

र्वौ [illegible]के पौर्णमासे स्थाग्निश्चाग्नीसत्सोमकौ ॥१८॥ तदन्विंद्राय विमृधे
पृथक् तत्र श्वः कर्म वेत्ता दर्शाग्निर्विष्णुमिंद्राग्नी आदितो ऽतः पृथक्कृताः स्था
कं वा स्याच्च य द्रौचियागः शौनकवन्मतः। कृतत्वादेव न श्राद्धं दर्शाद्धोत
दुपक्रमो। पौर्णमासे पि न श्राद्धं दर्शारंभोपदानवेत्ता पौर्णमासादि द
र्शांतमेकमेव हि कर्म तत्। मासि मासीति तु प्राप्तमवेत्त द्विपिको ऽपि ऽनेः। द
र्शारंभे प्रातरेव पृथक् श्राद्धं तु नांदिकां स्थालीपाकनिमित्तं तत् [illegible]
मेतु नेष्यति। श्राद्धी सर्वः पिंडयज्ञः श्रौतत्वादेककालिकौ अनाहिताग्नेः प्राप्ति
श्च तस्य श्रौतातिदेशतः। अमायां निहत्य होमांते देवतानां परिग्रहः ॥१९॥
प्राप्तः संकल्प्य वपनं पुंसः स्नातौ तु दंपती। कृतादीन्बूलिपिश्यांतात् पृथक् पा
कात्समायतात्म पंचधा कल्पितस्या द्रोपमाद्रो रास्तरीयकः ॥ पिंडयज्ञस्व
कालः सप्राचीनावीतिनः क्रिया ॥ दक्षिणो मुख आसीत उदगग्नेः समिध्यतं ॥
दक्षिणोसंस्थमग्नेः प्रागेकत्रः पात्रसादनं ॥ शूर्पं स्थाली स्फ्यं च पात्री द्वे
चोलुखलस्य चाषद्वादनं तरं चार्धमेतदप्यत्र सादयेत् ॥ कुशा व्रीहि स्क वी १४
उंचामहाणो विकसूत्रकां पूर्वमादन्ते दक्षिणाग्राः कृत्स्नाना स्तीर्य तेष्वथ ॥२०॥

२१

प्रागग्रं स्फ्यं दक्षिणाग्रां कृत्वा चपात्रीं स तण्डुलीनां तान्पुरस्ताद्दक्षिणाग्रैः शूर्पे
स्थालीं करोति तां। सव्यं आन्वाच्य पित्र्याद्दीक्ष्व तुर्य्यं तानप्य स्मरेत्। नाग्नौ ते
मे लोक्ष्या ह्यं नु छं ग्रहणा विचारं ततः। न्यकुब्जेन मुष्टिना पात्र्याः। सह स्थाल्यां हविर्गृ
हीतं तण्डुलेष्वेव धर्मः। स्याद्व्रीहिव कण्डनादिक अग्नेरुत्तरस्त्विषः। स्व सूत्र परिमा
घणात्। अपसव्यो तरीयास्तावा सीनाद्दक्षिणामुखः। व्रीहिना तण्डुलीना वा स्फसी
कुर्यात्स्वधर्मिणा। केचित्तु विसृ बाजन्लाफ लीकुर्वन्ति तान्स नस्त ॥२१॥
स तु चेत् पित्र्या क्रिया स्या दाता नैव स्यान् यं द्वं पुमान् वो द्व पेत्स पैन्नि छ्यु नान्य घं
पनेन ततः। स्थाल्यां निरूप्य च स कृत्प परा ल्यागना वधिश्च चेत्। स्थाली
बिलाद्ध्यः पर्कं चरमीषच्छृतं चतं। आज्येना संस्कृतेनैव स्त्रैचे णां पाभिघा
रयेत्। घृतं च मग्नेरुदास्य सोदकेनाप्यपाणिना। सह स्परि समुद्धाञ्जिमी
त्या नाद्यप्रदक्षिणं। दर्भैरग्रमूहीते श्च स्ती र्वापर्युदो णं स न्नत। पश्चाद
ग्नेरूपविन्नो द्विजान्वाच्य दक्षिणां। पां अनुरव स्रूप वीती च जु हु या न्ते हा ग
ने च वो।॥२२॥ सयोपग्राहश्चा त्र मं त्रो यं प्रागन्यां इति त्र यं॥ हु त्वा मे हा गने

प्यग्नौ प्रक्षिपेदुत्तरार्द्धतः सव्यमात्त्वाच्याप सव्यं कृत्वाप्य पितृदिङ्मुखः द
क्षिणेनोपमूलाग्निं दक्षिणाग्रप्रवणं स्तृणात्स्फ्येन च दक्षो मुन्मार्ष्टि मंत्रेणापहता
सुरिति। उन्मृष्टमद्भिरभ्युक्ष्य मूलाग्ने कल्पं कंचेनवा येरूपाणीति मंत्रेण निद
ध्याद्दक्षिणाग्रं द्धतः। उन्मषेप्यावक्षिप्ते ने निदध्याद्दक्षिणाग्रेकान्नूमूले दक्षा
स्तिर्णस्तूनान्नातिदर्भान्नपात्। कृशानां मूलमध्याग्रदेशेषु तेषु पौ[illegible]न पेदय॥
15 ॥२३॥ हस्ते न पितृतीर्थेन पितॄनुद्दिश्य पतो मतः। नामगोत्रादिका मंतिमुच्चा
र्यमिति क्षिपधी। प्रसिद्धितामनुस्मरन्नाहाचार्यस्त्वसावितिः। आमंत्रि
तानि नामानि क्रमशः पूर्वमुच्चरेत्॥२४॥ अवनेनिक्ष्व चेत्तामत्रा
त्विसंततो वदेत्। कृत्वावनेजनं पिंडान्दद्यात्तेषु कुशेष्वपि। स्याल्यात
वान्नमादाय यावद्बिल्वप्रमाणकं। पितृतीर्थेन तद्दद्यात्पिंडाकामं
निषेकवत्। अवनेनिक्ष्वेप त्रोक्ते तत्रैव चतेव देदिशाय दानुपञ्चमानः
स्याद्धतो वा पुत्रिकामृतः। पितृभेदस्तदा तस्य जन्मदानादि हेतुतः।
पत्रभेदस्य यो गं स्यात्तत्र पिंडद्वयं भवेत्। अवनेजनमप्यत्र पिंडवदेकवत् १५
पिंडोपहुनेनान्जीव पितुर [illegible] दीयते॥२५॥ अंतर्हिताय

तस्मिन्नेव तु मस्त्वधिकायपितां न जीवतां तर्हि तत्रापि नास्ति दर्शः। अन्वाहार्यदीधि
पूर्तिस्मृतेः। तर्हि येभ्यः पिता दद्यात्तेभ्यः पुत्राधिकारस्तः। तत्पुत्रोऽप्यधिकार्य
स्तु तेन सर्वत्र प्रसंगतः। होमान्तं तर्हि कर्मान्तरे तस्मिं उपस्थानतातर्पणारंभण
वाक्ता न जीवपितुरस्ति हि। यत्रैव पितुर्यधिकृते जीवस्य पितापितामहो जीवितौ
तर्हि तत्रापि दानं स्यात् अधिकारिणः। अत्रेति जन्मास्यावृद्धक्या
णां द्विविधाय मन्त्रादक्षिणो वृद्धवा वृद्धामीमद्रेतेति तथा जः। पूर्ववच्चाव
नेज्याभ्यां तौ त्रिषु पिंडेषु मन्त्रतः। नमस्कारैरजिनादन्नामिः प्रार्थ्य ये पितृनास्म
त्यासंबाधे ये त्रेति गृहान्यार्थ्य पतेततः। एतद्दूतिमन्त्रेण त्रिषु पिंडेषु
मन्त्रतः। अंगं त्रावृत्साधूपकृतं कृत्वा नेव पूर्वहि ये चैतान्। अस्मिन् कर्मणि
षष्ठि वमुदकं तु दृष्ट्वा अत्रकां तत्पूर्णमिति मन्त्रेण निनयेत् पिंडसन्निधौ। यथा
त्कस्थानेव प्राय पिंडान् स्यात् लोकमिति तान् उ लमुकं सकृत् दाघित्रीं स्ता
नप्तौ क्रमतः। हिये तौ अवघ्राणं या उमाने पिंडानां प्राशनं च तावत
काले च तान् पिंडान् प्राश्नीयात् पूर्वमेव हि। पत्नी चेत्पुत्रकामा स्यात्तदा

धन्नेति मध्यमं। द्विवेस्त्वाग्नौ कुर्वन् तत्तुल्यत्वात्स्वाध्याय दृष्टपा॥ श्राद्धं स्यात्सिं
डपत्रां ते पिंडान्वाहार्यसंज्ञकं। पित्रादिभ्यस्तथा माता महादिभ्यः स्वाधर्मि
कं। मासि पितृभ्यस्तु दद्यादिति हि वचनत्वात्॥ २५॥ यावज्जीवं चतन्मा
मासि मासि सीति वीप्सया। सामान्याब्देन दर्शमिव नत्वा पौर्णमासी मतः।
इंदुक्षये मासि मासि विधानं स्यादिति श्रुतेः। अमावास्यादि पैप्योदक्षी
10 कानुक्तस्तु कामतः॥ एवं स्यात्पौर्णमासे विधिर्द्वैवच्छन्द कर्मणः॥ कृष्णो
च्छायते यस्मात्स्वातन्त्र्यतस्तु मनाकृचिः। चन्द्र तारादिवतांश्योऽत्र तत्रुमौ
क्रितिस्मृत्वितं तादिद्वैपौडु कुर्द्येन मुख्यः पूर्णेन्दौ तथा परः। आद्यो ल्वे सं
गतिः समग्रध्यायोरेव हि द्वन्द्वपता पूर्वं नोन्नेव द्वन्द्वपेतपरतो न च वंउमा॥
पदकृत्स्नद्वहद्वन्द्वी वाच्यं स्याद्वै परीसृतः। अथवा द्वन्द्वपते येन सूत्रे
ल्लं कुरुत्येवेतः॥ स एव पदहद्वन्द्वी स्तद्वह्वीसंज्ञकं॥ २६॥ पूर्णान्तय 15
त्रमासः स्यात्पौर्णमासः स उच्यते। माघत्रपूर्णस्तस्यायं कालस्योदिति
वामतः। अपरेहनिसाद्वत्वात्तौनि ध्याचू तौम पौर्णमासे क्तिसाद्वयं

कलायावृद्धिहानितः। आहृत्यापारएकः स्याद्दर्शोवैंदोरदर्शनात्। आचा
र्यैरागतद्वेक्रमनयोर्द्विबलहलं। द्वौपौर्णमास्याविर्ष्कल्पाय स्यांपूर्णश्च
चंद्रमाः। प्रथमामासापौर्णमासीकिंचिन्न्यूनेपरामता॥ अमावास्यं द्विति
चोत्कादृयोरप्याहलक्षणं। यदहश्चनेदृश्यतक्षीणत्वादेवचंद्रमाः।
पूर्वमासन्नमावास्याश्चोविवेंदोरदर्शनात्॥ उत्पन्नेप्यनुमीयेतमूर्द्धयस्त्वा
लोत्वरामता॥ पूर्वस्यांपितृयज्ञस्याक्षीलेदृष्यादितिश्रुतेः॥२९॥ पितृक
ल्पादनुश्रावंवयागप्रतिपदिश्रुतेः। कुदर्शोपपदिज्ञानं ज्योतिर्विज्ञा
श्चवतत्त्वतः। तथास्त्रौसंचपथ्याश्चकैश्चिद्रूपितंतत्रप्रकारकैः। अष्टमेन्म
नुर्दृश्यः क्षीणोभवतिचंद्रमाः॥ अमावास्याष्टभागेपुनः सोऽनुभवे मे४
द्विति। चतुर्दृश्यांदोपस्त्वेदोरितितस्यांवितन्वतेपिंडज्ञादिकंकेचिद्दृ
पींदवमामृतो॥ आचक्षतेदृयविदितांसिनीवालीममापिचापातयागमना प३
पांचपत्रोदर्शोपजोदिति। चतुर्दृश्यापकालेतेतक्षतिपद्यतते ग्रतः। प्रत्युपाचा

सदृष्टंदो कुर्याद्द्वेधान्न एव सः। चतुर्दशीमुपवासे दाचार्यस्याविधाविति॥२८॥ तत्रे
ष्टायां पूर्णाकामी द्वयोरन्तोर्भवेद्यतः॥ पौर्णमासस्य च यागं ते पौर्णमास्यां वदंत तः॥ उप
वासं चतुर्दश्यां तां चाहुः पूर्णिमामिति। अमावास्योच्यते नां जसेत च्छ्रुतिस्मृतिविरोधतः॥
श्रुतौ च उभानि यागपुरस्तादस्ति हि वृत्ताः। तथा माध्यंदिनीयानामेवमेवास्ति हि
श्रुतिः॥ पूर्वतः परतो नेंदुर्वदृश्यत इह वृत्तं। पौर्णमासे पियां पर्यस्तमयं श्रुति
पाश्रुतिः॥ स वै संपत्युपवसतीति वाजसनेयिनां॥ यागे श्रुतिर्यद्य उते
तेत स्त्री लोति चौ तसां। स वै प्रातरुपश्चेति यागो वाजसनेयिनां॥ कदाचित्
पि वैष म्याटमात स्यात्तामितिनुते॥ अमा च पौर्णमासी च साप्यविंता स्ति
च श्रुतौ॥ यथोत्तरामुपवसेत् पौर्णमासीममामपि। स्तब्रुतेरामुपवसेच्छ्रुति
वीजसनेयिनां॥ पुनश्चैवं तौ पवासे स्ति यागो न स्तिश्रुतौ यतः॥ यागं स्या १७
स्वति यद्येव प्रातः यहो द्दाप ततः। चतुर्दश्युपवासेऽपि याग प्रतिपदि श्रु
तः। पिंडपज्ञः पूर्वए वामायां कास्याप नो यतः। अमायामिन्द्य मानेस्या

पुत्रैः सपिंडय इति ॥ अपरमाहेच सभवे दमायां चयतः श्रुतेः ॥ दत्वापि तत्स्यः पूर्वे
ष्कः प्रातरिज्येति च श्रुतेः ॥ ३० ॥ दर्शं गत्वा च पूर्वस्यादत्रोपवसथ इत्यंश दो
मानां तथा गृह्यस्मृतानविशेषेव सूत्रितं। पद्मां तान्उपवसथ व्याख्यापय व्याख्यातद्दा
यः ॥ दर्शे न चोर्ध्वमासांते पौर्णमासे न चैव हि ॥ उवाच यागे पक्षादौ मनुः
पूर्वां तथा पौर्णमासीं। पक्षांते च तदंगं स्यादित्याह प्रथमं मनुः। पितृयज्ञं तु नि
र्वर्त्य विप्रश्चंद्रक्षयेग्निमान्। पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकं
चंद्रक्षये पक्षांतं तुर्दृश्यते यां यामांतेप यापि स्मृतेः तथापि दीपमालोत्सवो दीपलोमा
यामच तत्र ॥ ३१ ॥ तस्मिन्नु दीपोत्सव दातीति दीपोत्सव इत्यादि श्रुतेः ॥ दीपोत्सव
न वै सपिंडयन्तो यदामतः ॥ तदा यस्य प्रतिपदं सर्वेषु स्यातिविष्णुपिपासा गां
गत्वा दमायोग यज्ञ स्यादिति चेन्मतिः ॥ तस्यामेव कथं तेषु श्रद्धं दुस्या
र्श्रेनेक्षति। न च कर्मनिमित्तेस्युपाः सहाः स्वर्विकादिका वैष्णवा [illegible] दर्श
रस्य ज्योतिषामयने हिताः ज्योतिर्विदां विसंवादात् तत्र पगोपालके लं ॥
दर्शेपितृपरतोना पिपूर्वतः ॥ तत्रोपपन्नः श्रुत्यपर्यादर्शे यातिष्ठो यं कथं। दर्शे च दीपमालोत्स

॥३२॥ क्रियते कालवैषम्यात्स्फुटतो नानयोर्द्वयोः॥ तदुच्यते पूर्णिमां दर्श
न्तो सौ पूर्णिमामतः॥ अस्तं व्रजति सूर्ये च तत्रैदूरदिपातस्नानम्॥ कदाचित्तिथि
वैषम्यात्पंचोपवसतत्क्षितिः। उपास्नमयमेवापं संपूर्णं उदयात्स्नानी ॥
पंचोपचसतश्चं दुरुद्देत्य स्नानमिते हेगोनातु तेपौर्णमास्यां विद्धेयना
न्य पूर्वोत्तरे वृते। दुर्दोषदर्शनं पवसामावास्येति स्मृतिः॥ दिनद्वये
पक्षास्तमाधतिथिप्राप्ते वेत। कदाचित्तिथिवैषम्याद्दुरवाद्दर्शनं वि
ति॥३३॥ तत्र दृष्टे क्षपवसेद्धद्दृश्यनदृश्यते॥ अमावास्ये उभे एते व
ते पूर्वोत्तरे तिथा। इज्यायामुभयत्रापि तद्धितीयायां तत्क्षितिः॥ तत्रद्वये
पि चेज्यायां कर्तव्यायां तिथिमर्वतः। तत्रास्तमस्य यथाकामो वृतपूर्वे
तरक्षतायत्रैतद्धिकं स्मृत्रमुपोष्यते तेऽक्षिहि। तत्र जायं स्वामिका
मा स्मृत्रमेव वतद्वये। अस्मृते लोलुप्यद्दोष्याधियोगद्वयं द्वयोति
षिद्वयेपि पक्षादि स्तत्र पूर्वोत्तरक्षतेतिः॥ यदा पूर्वामुपवसेदमावास्या
मपराह्वे॥३४॥ प्राकृदृष्टेपि तदा चेद्देपिंडपितृयज्ञादिकं स्मृतं ब्राच

त्तिमप्युक्तिव्रतो वा उक्तं नेपिनां। तद्दृष्ट्वोपवसन्त्येके श्वो नोदेतेति यत्र तु। को-
स्मामप्याजीष्टि स्यादिक्षतिर्निर्दतितद्रुतां अतो बहुत्वेवेति क्षते पूस्याहुत्यसं-
भवानू॥ तथामृत्वां तदेष क्रमगात्येतन्निकृपले॥ दृत्रपमाने प्येकदेतिय-
द्दिवस्यो न्वसर्वदा। उक्तं चतुर्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत्॥ अमावास्या-
दीयमाणो तदा श्रौ ॐ भवेदिति॥ अमायां पिंडयज्ञः स्यादित्ति वामाप्रती-
क्षेणं॥ दूप॥ तत्रापि स्याच्चतुर्दश्यपा अंते वा निर्वपेच्चरुं। तथाप्यातरपाज्य-
यां यागकालप्रतीक्षेणं॥ कालोपि याह्निकैरत्र पक्तिक्लिष्टेपु पच्यते। पर्व-
णो पश्चतुर्थो क्ता आद्या प्रतिपदस्त्रैयः। यागकालः स विज्ञेयः प्रातःकालेन
संयुतः॥ यथोक्तलक्षणोपेते पूर्वेद्युरुपवसे यदि। पर्वणोऽपि चतुर्थोऽंशः पूर्वा-
ह्णेऽत्र न लभ्यते। यदीत्तरामुपवसेद्दमायां पूर्णिमामपि॥ तदा प्रातः प्रति-
दस्त्रिभागोपि न लभ्यते॥ स्यात्पर्वसंधि पश्चादिनि मिर्तं यागकर्मणि॥ उद्दी-
पूर्वाह्णश्च त्रिभागश्च तत्स्यैवेतो गुणो मतो। उभयत्र परित्यागादेकैकस्या गु-
णस्य हि। तुल्यः कालो उभयोर्न द्वौ सपर्णाकामीति सूत्रितं॥ ननु द्वीणि दर्श

तीतिद्द्याद्द्शीलोप एव चानद्दक्षपते च पद्दहद्दिवे चोपवसेदिति। एकस्मि
न्कार्य एवेति विरुद्धार्थाभिधायिनी। कथमत्रैकवाक्यत्वं परस्परविरो
धतः। परस्य सापक्षत्वात्। वैतिक्ष्यात्स्याद्द्वेरूतां। श्रुतिर्यच्छेयं तद्वैक
तं द्द्धोपवसंतिच॥ ३७॥ तथा पद्दहरे वैष प्राकृश्वाच्चेन दक्षपतेता। तस्मि
न हन्युपवसेद्द्पर्येवमिति श्रुतिः। अहः क्षाक्षाद्द्होमात्रमविंदोरद् ३५
र्शीने। अनुवादाक्षपत्रैषुएतां मात्रिमिति फचित्। अमावास्याचन
त्रस्याघत्रत्विंदोरदर्शनं॥ अमति सहपर्यायः। सहेदुः सूर्यस्मि
19 भिः। उंघषिषु कृनिवसेत्साऽमावास्या। मवेष्ठुतेः। अतो मापत्रभूरि
क्षाभूपरस्तत्रास्त्वेदर्शीनं। अस्यां परसीकुसापत्रेतत्र वत्त्वमदर्शीनं॥
स्वं पूर्वसौ पयघमावास्या प्रातमाराम्भलभ्यते। चतुर्दश्यां मात्रिकोर्ध
चंडमानैव दक्षपते। तदापद्दहरे वेति पक्षिऋास्याद्दह्मीता॥ ३८॥ १२
पश्चान्त्र्यपाकृमुत्थाना तपग्रासंवस्नानादिति। यदा चतुर्दशी मि
श्रा क्षीयते वा परेह्नि। तदा दर्शोमात्रिकौमेदिवा गच्छेद्दर्शनं॥ तादि

यथोक्तापरार्धसंपन्नो यदहः कृतः। सूर्योदयात्समारभ्य यदि चंद्रो न
दृश्यते॥ तत्रैकेकालवैचित्र्यात्सागृह्योपवसंत्यपि। यो नो दृष्टेति
पत्रस्या तत्रैवंस्या ह्यपेक्षालं। अतोयस्योपवसतः पश्चाद्दत्तमयादपि।
चंद्रमा दृश्यते प्राक्कृपातः सूर्योदयाद्दयातत्र कृत्स्नार्धहानिस्यात्स्वायश्रि
तीयतेचमसः॥ उक्तं॥ अमायां पिंडयज्ञस्या ह्नीलो वामायपोक्तितः। अतश्च
तुर्दशी मिश्रां नैतैत्याकमपेक्षते। अह्नीलएवपूर्वेस्मिन्यदाद्दया तदापि
कालिनं नेति चंद्रमाः॥ तत्र पावेदयातोपं ह्नीलोमाऊ निचेत्यपि। श्राद्धकौ
लेयदापातस्माका स्यातु लभ्यते। अपरा कैयदासंधिस्मामावतिपदे
भविता। तत्रैव पिंडयज्ञादि तु त्रायेपि यजेत दा। उक्तं श्वपात्रिके यत्रप
रि... हेतु निर्णयः॥ ४०॥ संधिर्यत्रापराह्णे स्याद्यागः प्रातः परे ह्नि
कुर्वीतः प्रतिपद्भागे तु त्रायेपि न दुष्यति [illegible] पिंड आदि श्राद्ध

स्याददृतिदेव्वातः। कृते पिपिंडयज्ञे स्यात्सिद्धसू त्रस्य सूत्रगात--- तत्रभव
न्निर्पषु श्राद्धस्या वृत्तिकारणात्। अग्नौ करणात् पिंडदानादक्रैनिघा पुनः क्रिया:।
तत्रैव तु निर्लपयंति अन्यार्थत्वात्पुनः क्रिया॥ इष्टा श्राद्धप पदृद्धसंप्रदायस्य
भाषणा। नतदस्मन्मत महत्वृद्धा म्नांता स्तदितिभावितां। मासंदर्कैन पाजेस्या
20 मान्यतो दृष्टमति देशाम पीष्यते॥४१॥ मासिमासी न्यकपक्रम्य यत आमा
त्रसूत्रबहु। अग्नौ कृत्वा न्नं च विपान्वितनुदि स्पभोजयेत्। अग्निकर्म
कुतस्त्ये स्पो दित्या कांक्षीय दातदा। कल्पे क्यात्स्व यमेवेष श्रौतकल्पत
पादृष्यतः। तत्रसिद्धः पुनः सूत्रेकृता न्नांका निवृत्तये। कल्पो व्याख्यात इ
तिपत्न्यस्मा श्राद्धे पुनः क्रिया॥ श्राद्धांते कृतमश्नीतो दंपती चूतित त्क्षमं॥ २०
षातहु त्वादर्कोयागं तनुपाकाम मित्यपि॥ आपौर्णमासान्तेत्रे तुमन्य
तितदनापदि। पूर्वपदीभवेदापन्कल्पे कालस्यकल्पकं॥४२॥ पत्नमार्ग
दृतिगतिमत्स्य पौवि विदुष्कृतः गोनकौदे तिना श्वा पिपनदा नांक्तिमेदतः॥

तत्प्रथमादर्जनितेऽस्य वै नैमित्तिकं यजेत्। अस्मात्कौतस्य प्राप्यानां कर्तुमि
त्यपवर्ग्यते। यावच्च पौर्णमासस्य कालो नायाति तावत्। प्रक्रांतस्य
समाप्तिस्तु श्रेयसी विपुलत्वापि स्यात्। आपौर्णमास्या दर्शस्य कालइत्क
क्रमापदि। तत्राप्ययपरत्वं कर्मलोप्य इह कालतः॥ इहालाभेस
य एव यागेनादिः स पूर्वकः। अर्वाक्समाप्तिकोद्धे कदाचित्स्यादुपक्रम॥४३॥
मवेदप्यव्यवहिते दर्शो स्यात्क्यौपर्णमासकं। औदर्शात्पौर्णमासस्य
कालआपद्यतो न वेत्। प्रातराहुतिमध्ये केचिन्त्राक्ता सायमाहुतिं इष्टं
स्यागामिकालास्ता क्यपूर्वन्याय्यानुस्मारतः। सायमाहुतिकाले तुत
त्रैव प्रातराहुतिं। यजमानस्य दौर्बल्ये मन्त्रं तेषु सर्वएवं तु। दर्शस्याप्य
तएवस्यात्कुर्लीपवद्येष्वनुत्विष्ठितैर्मुमूर्षौ यजमानस्य कारम्भस्य साभा
प्तितः। मृतश्चेद् समाप्तेतुनां नास्ति तस्य समापनं। कर्माणि जीवतः
शास्त्राद्विहितानि भवंति हि॥४४॥ कृतेपि जीवतः कालश्चागतश्चेत्
पुनः क्रिया। कालो हि कारणं तेषां विनिमित्तं निपतश्चरतः॥ स्वस्यस्य

तु नपूर्वकः प्रायश्चित्तस्य दर्शनात्। उत्पत्तौ नियतात्कालात्क्रमितका
लपरिग्रहे। अग्निहोत्रप्रकरलोस्तु यह्यो नोच्यते यथा। उन्नीयेत्साद्य
याक्रत्याहोमकालव्यतिक्रमात्। दर्शेऽपि पौर्णमासेऽपि नियतस्मात्तिपत्ति
तः। प्रायश्चित्तं तु वदता श्रुतिरेवानुगृह्यते। अतः स्याद्यहुतसामान्या
दत्रापि विरूपवश्चकः। दर्शे च पौर्णमासे चैव तत्तत्कालव्यतिक्रमे॥४५॥
उभयोरपि पाते तु पुनराधानपूर्वकः। वैश्वानरा यागत्ये वाग्नये तं
तुमन्तेप्रवा। पथिकृत्पादावरुण्के पार्वणातिक्रमे चरुः। तत्रात स्माद्य
हुत्साम्यात्स्यादन्वारंभणीयश्चरुः॥ धर्मजातमिदं सर्वमुपदेशातिदेश्या
तः। सर्वकर्मोपयोग्यात्याकल्पे केतत्सप्रपञ्च्यते। नित्याहुत्यो रष्टमि लु
सूत्रे इ कंच देवता। इति कर्तव्यता चोक्ता कल्पे कं नित्यहोमका। कल्पे
कत्वं च सर्वत्र कर्मप्रकरणे कृतः। श्रौतं चाह्यास्यात्स्यकरणं कर्म त्रिवि २१
स्य तु लप्यता॥४६॥ यथाधानं तित्सहोमः पश्चादिष्टिति सामवेता। पर्वा
कां ह्यापि धर्माणामवदानादिकेमवेता। पत्रौभचोरपेक्षा स्यात्तदि

प्रकरणं मतं। यत्स्वापयति संबंधं तयोस्तद्वाक्यलक्षणं। दर्शनपौ
र्णमासेन यजेत स्वर्गकामः॥ स्वस्वर्गभावयेद्यागात्कथं स्यादित्य
पेक्षिते। प्रयाजादिप्रकीर्णं तदनुआनाति साधनं। द्रस्य योरपे
क्षास्यात्साध्यसाधनयोस्तयोः। अपेक्षया च संबंधस्तयोः प्रकरणं
मतं। अपेक्षितेऽपापचेयत्तद्वाक्यमभिधीयते॥ ४७॥ एवमेवावदाना
दौ तत्र वाक्यस्य कल्पना॥ कर्म — क्वचित्प्रकरणं क्वाचित्कफगाप्य
क्वचित्त्वग्निहोत्रहोमेन कर्मप्रकरणेरितः। कल्पैकस्यात्स्य वी
तेऽत्र न्यायात्समपि प्रदत्ततः। यथा स्रुचः प्रयआदाने तत्र व्रीह्यादि
चात्रनुमुरखं लेतत्र्यं त्वान्यत्र वर्तितं विक्रमप्रद्विपं॥ तिलमुद्गमस्
संस्तुमुत्का नौबन्नपद्विपं। तस्य प्रियं गुरूपामाकोगोधूमा एव
नौ कर्कनिर्विधः संस्कारं पर्युदस्याहहोमो देवतमेवतु। मंत्रोपन्य
त्र कल्पे क्याम्नाजं नैस्याद्यथाद्वृचं॥ ४८॥ होमे परिसमुह्येति प्राप्तवे
न्नात्रस्मृतितं॥ पर्युक्षलोचमंत्राम्नावृत्ताहरलं सूत्रलं॥ साध्यं मंत्रजा तं

लेति प्रातः स्रसंप्रयोदितः। हुत्वाचेति हुतेपि स्यादर्थलुप्तेनुनेतरत्।
प्रागाहुतेः संमिदिति विकल्पार्थंनुसूत्रणं। अन्यत्राप्याहुतेः प्राकृस्मा
स्याकुर्त्वाब्दादपरासमित्। बह्वीनामाहुतीनांतु यत्रस्यादेककालता॥
प्रधानदेवताभेदात्तत्रप्राक्स्वप्रमाहुतेः॥ समित्स्यादृश्यामात्रास्यादप
र्णापर्णवृक्षजा। कनिष्ठांगुलिवत्स्थूलाप्रादेशसमागताद्विका॥४९॥
प्राप्तेपि समिदाधाने सूत्रागम्नोत्तमोसमित्। होमकालानुवादत्वा
ज्जपोपस्थानवर्जनं। हविःसंबंधतोग्राह्याः सर्वत्रोपग्रहः कृताः। न
मंत्रप्रतिपत्तिश्च तेषां तंत्रे विना क्वचित्। कथं स्रुच्योपग्रहोनेवः कल्पेक्वा
दन्यकल्पतः। स्रुच्योपग्रहनिमित्तं हि नपत्रपामत्र कर्हिचित्। यत्रस्मा
दृष्टिलोपालोवेकमेवस्रुगादिकं। तत्र स्रुच्योपग्रहः स्रच्चेपदितच्चा
ज्यवर्जितं। अन्यत्रेनुकुर्याद्धेवेकल्पेक्वंपयपीड्यते। परं तदपिना
स्यपत्रगृह्योक्तेषुतुकर्मसुयतः कुर्यान्नाध्मादानं स्थालीपाकादिषु
प्यते॥५०॥ कल्पेक्यात्तत्रनुस्पंद्य स्पाद्यघयदानप्रादानेतः। आज्ये है

द्विषि चोत्पन्नौ छिंद्यन्तेच कुशाग्रहं। तत्रता व कुशा ए व कल्प्ये क्या न्स्फाः कुतो वि वि धिः।
अतो वर्ज्जो न गार्हपत्यात्लेखा मनुदर्शना तः। पिंड पज्ञे तथा श्राद्धे चितो चोनू
मार्ज्जनेऽ तिमा। असंस्कृते च कठिने पात्रे होमो जुहोति षु। पात्रे नाजुहु याज्ञी
ना इति सूत्रे एणदर्शितौ। घो गुलं समिध संस्पृत्का तत्र होमाः सम त्रकः। त
स्मा दुत्तरतस्तू ष्णीं भूयोऽसंस्कर्ज्जनेमतं। तत्रांतमाच्छुनि यतं हविर्विघ्नं छतिके
चनः। दर्व्या हि हि भि प व स्तिर्द्धमाप वेरा व्रीहि स्ति द्धितः। स्रके वे श्व तु र्भिमा तं
पत्संचभि र्वाद्धिधा प्रहृतां। नित्याहुति प्रमाणं तद्द्धवि[redacted]रर्द्ध तिलादिके। स्वयं
पत्नीसुतः शिष्यो वा ब्राह्मणो न्योऽथ वा शुचिः। निषुक्तोऽग्निंपरिचरेत्सूर्वा
पर:१५ लाभे परः। हविर्न जुहु यात्पत्नी त्यागादिकृतेतेति के। उपविष्टा दद्दि
ला तः पश्चादनल तः शुचिः। सन्निधौ तु स्वयं त्यागान्यत्नी तानन्तु म
न्यते। तौ चापृथ कृपृथकुत्यागानंदपतीकृतः। स्वयं। स्वयं होमे
पितानू कुर्यात् कर्मोगत्वोत्तमं त्र व तः। असंनिधाने दंपत्योर्निष्पु
क्तोनु इयात्सऊतः॥५७॥ असंनिधानं तु तयोरत्युं तापपद्य शुद्धितः॥

शक्तयोरसमर्थं तु हुतमप्यहुतं भवेत् । व्रीह्यादि वारणे पात्रे पश्चादग्नेर्नि
धाय च । अथ पूर्वसमिधं दर्भाननुपवित्र्यापमेदस्तून्स्तं कल्पाचम्यक
र्मांगमुदगग्रस्तस्य चाननलात्प्राग्धाद्भुः कृतं समुहृत्य होमायां लेहविर्भुजं । समर्थं
मंत्रावृत्त्या पर्युक्ष्य त्रिमग्निं हविषा सहास्रेच्यनादाय च कुर्यात्तानाप्रा ३
यसमिधं ततः । जुहुयादग्नये स्वाहा हविर्जीर्ण्याव्यदक्षिणे । प्रजापत
यइस्त्वेवं धान्यां स्वाहेति चोत्तरे स्वाहाकारप्रमंत्रां ते कल्पे क्यात्यामि
माधिकः । पर्युक्षणे पूर्ववत्स्याद्दुपास्तितान लंघ्यते । एवं प्रातस्तु सूर्याय
स्वाहास्यादितरस्तमंमासीयमादिप्रातरंतमेकं कर्मेति तु स्थितिः ॥ ५ ॥
तृतीयः खंडः ॥ ॥ ॥ उत्सर्गोपेति तु सूत्रेण ब्रह्मयज्ञो विधीयते । वि
क्रोधककालमंत्राणां विद्यानां जपोपि वा । उत्सर्गायप्रातमाचम्य य
दघेत्यादि वक्ष्यति ॥ तस्य स्वहमधीयीत शुचौ देशे शुचिः स्वयं । स्वाध्या
यं च यथा न्याय्याधीयीताहरहः क्रमात्माविदमादात त्रारभ्य स्वाध्या
यविधिना द्विजः । होमांते ब्रह्मयज्ञः स्यादत्राभ्यासविधानतः । वेश्व ३

स्ना १

द्वावर्वं स्नाने वा तत्रैव यज्ञाविधानतः। अप्यवा तर्पणान्ते स्यादध्यापनविधानतः॥
एवं तु त्रिविकल्पोऽत्र ब्रह्मयज्ञः स्वगृह्यतः॥१॥ यद्वास्तोऽनग्निकस्य स्यात्
तर्पणादि व्यवस्थया। अध्यापनेनापि भवेदभ्यासेनापि चाथवा। दृष्टार्थस्त्व
भयार्थत्वाद्दृष्टार्थोऽपि नियुज्यते। भाष्यकारस्तु वमाह प्रातःकृत्यापस्त
र्वदायपलवसरमध्ये यं तथा च मनु पूर्वकं॥ प्रातःकृत्ये तमात्रं तु वक्ष्ये मालं
जपेदिति। द्वं पंच ति स्त्र श्वा ष्टो का ति स्त्र ए कैकयाद्रुत्रां। पंच चेताः स्मृता जपका
द्वित्रैर्ब्राह्मे मुहूर्तके॥ अथ यायेयः तमादित्याइ उद्यन्तनमोपतं ममाग्नेस्व
स्ति नश्वेतिपवतीके स्ता भवेच्च क्रमात्॥२॥ ब्रह्मयज्ञविधानं च संभवत्सर्वम्ह
वतः। ब्रह्मविधानादाहज्ञेयं स्वाध्यायविधिक्रोवतः। दर्भास्तृतेषु चौदक्रोत्रो
चम्यप्राङ्मुखः शुचिः। पवित्रपाणिरासीनः प्राणानायम्य कल्पयेत्॥
श्रैतर्गतं पवित्राभ्यां विधाय करसंपुटं। उत्तानोधश्च सव्यः स्यान्नीचश्चोप
रि दक्षिणः॥ उपस्थकृतपादः स्यादिगंतरनिरीक्षकः। शंनोमित्रः स्वस्ति
नश्चस्तुतासंबद्ध्वं जपेत्। ॐकारं व्याहृती त्रिस्त्वः सावित्रीं च तदित्यृचं॥

मनस्येता अनुद्रुत्य वेदादि समुपक्रमेत। अनुवाकोऽथ सूक्तं सेष्यादि ज्ञा
नपूर्वकं। मंडूं अविसाय ऊपेक्षमाणं तु पुनः क्रमात्॥ गत्वारण्यं प्रागु
दीच्यां पत्रे न्यघादि तत्र नुंस्ना त्वांतिके पवातस्य त्राक्तौ सर्वमिदं पठेत्॥
॥४॥ चतुर्थः खंडः॥ ॥ चत्वारः पाकयज्ञास्युर्ब्रह्मयज्ञश्च पंचमः। एते
पंचमहायज्ञाः प्रत्यहं सूतकादृते। हुतादि पाठास्ति त्यपि चत्वार इति
स्मृत्रितं। चतुर्णां स्याप्यमभ्यासं आद्यैः आढ्यं चतत्र हुतं। अभ्यासो वैश्व
देवे पूर्वस्मिन्वहिःकर्मणः। अतश्चत्वारो वैतेनाच्छो स्युः कालभेदतः॥
वैश्वदेवे न निर्वर्त्योऽश्ववाञ्श्च भवेत्समी। सायं प्रातर्वैश्वदेवं द्वितीयं
तेऽत्रव स्युप्ति। आरंभस्तु द्विवे वेषामहः पुत्यं प्रवर्त्तते। पाकोऽग्निसत्त्र
पक्षः स्युरर्थ्या स्वाकोपि चान्वहं॥१॥ पाकेन यज्ञा इति तु यद्यप्यस्ति हु
तादिषु। एवं त्वनियतोऽग्निस्यादतो लक्षणं यानुतो हुतो हुतश्चैव प्रहुतः
प्राशि[illegible] तिधर्मतः। नहि नामोपयोगोऽस्ति धर्मा नेतां स्तु वक्ष्यति।

अग्नौकरणो ऽपि श्राद्धस्य ध्येन भवति। अन्येषां मते सापिण्डीकरणश्राद्धे अग्नौकरणो ऽपि श्रा
द्धस्याग्नौ भवति॥१२

वैश्वदेवात्पूर्वं १९

अग्निहोत्रस्य धर्मेण हविषो हवनाद्धुतः। अनग्नावहुतो यज्ञः सोऽग्निहो
मः स्वधर्मकः। अवदानादिधर्मानुपगतः प्रहुतो मखः। पित्र्यधर्मा द
पिगतः श्राद्धनाम्नाह्नितो मखः। देवपूजनमप्यत्र प्रसह्य चावधेहुते॥
देवेभ्योप्यन्नदाने हि द्वितीयं पच्यते हुतात्॥२॥ प्रतिमा अपि देवानां
पूजाकल्पश्च संमतः॥ गालेश्वादिल्पविष्वीशादेव्यादिः पूजनं गृहे॥
वास्तुनो बलिदानादि तदिह प्रहुतो मखः। आत्राम बलिदानादि
दावामादतोऽत्र ततः। पित्र्यपिण्डदानादि कर्म स्वप्रहुतो मखः। अतो
पलिंचन श्राद्धमावपेस्य हुतेनुतत्॥ अमावास्या होयाहादय वार्षिका
न्मकद्यादतो वर्षश्राद्धानि पूर्वं स्युर्वैश्वदेवस्ततो मतः। न हि प्रहुतसंबं
घ्यः प्रेतश्राद्धेषु विद्यते। देवेषु तेषु न्यस्तेऽपि तल्लोकाद्विनिवृत्यते॥४॥
अतः पाकोऽपि तेषु स्याल्लौकिकेऽग्नौ प्रसाधितः। सपिण्डितश्राद्धेष्वपरे क २
वापिनातोऽग्नौकरणेऽपि च। तथाभ्युदयिकं श्राद्धं पूर्वं स्याद्देवधर्मतः।

१२ अतश्राद्धेपुर

समुद्धनादि सख्येन सतृप्ताऽनुपदर्शितं। श्राद्धपाकः पृथक्कस्मादन्नैः
न्नोपनिवेदनं। अनुज्ञातेन तेनाद्भिः प्राक्षितादि समापयेत्। स्नानांग
त्वात्पितृमद्भिः स्नानकाले तु तर्पणं। स्नानावृत्तौ तदावृत्ता सा [illegible] त्राव
पि निमित्ततः॥ तंत्रेण पार्वणं श्राद्धं निःस्वश्राद्धकृतं भवेत्॥ ४॥
पार्वणं च दर्शयाद्धोऽपि तत्राह दर्शादेवतः। दर्शे याहेऽपि च तंत्रेण दर्शश्रा
द्धकृतं भवेत्। अमावास्याप्रमीतस्य पितुस्स्यात्पार्वणं यतः। एकोद्दि
ष्टमपि श्राद्धं तंत्रेणेच्छंति केचन। सपिंडीकरणं दर्शघ्नयोर्हि समुच्च
यः। अतिथ्यभ्यागतादिभ्यो [illegible] दानं प्रार्थितमुच्यते। स्नानकाले
मनुष्येभ्य इदमस्त्विति भोजयेत्॥ तथा च मनुरप्याह नृयज्ञोऽतिथि
पिपूजनं। अतः [illegible] स्याद्भोजनं तेऽपि दानं प्राक च हुतादपि। पाकभे
दादतिथ्यादेस्तत्र प्राप्ते निमित्ततः॥ ५॥ यन्त्वनंतरमित्युक्तं सौवा २८
सिन्यादिभोजनं। तस्मात्पाकदाकायेतं न पूर्वं नाद्यायेदिति॥ पाक

मेघादध्यनुज्ञां मनुरप्याह तद्यथा। इतरानपि सखाद्यान् संप्रीत्या गृह
मागतान्। प्रकृतपात्रं यथाशक्ति भोजयेत्सह भार्यया। स्वुवासिनी कुमा
रीश्च रोगिगर्भिणीः स्त्रियः॥ अतिथिभ्योग्र एवैतान् भोजयेदविचा
रयन्॥ तथैव सूत्रकृत्सूत्रमत्रास्त्र यदाक्तौ तु। स्तनकादिमनुष्याणां दा
नं पूर्वं ग्रासललं हुतात्। श्रोत्रियं भोजयेद्यस्तु भिक्षां वा ब्रह्मचारिणे॥ ६॥
दद्यात्सौयं महायज्ञो ब्रह्मसार्पलमिति स्थितिः। प्राते भोजनकाले तु
श्वादिभ्यो निर्हिपेद्बलिः। रात्रावपि तथैव स्यात्तस्तमपि च क्षिपेत्। अ
नग्निरपि कुर्वीत वैश्वदेवं गृही द्विजः। कालश्चापयग्रहः तत्क्षेन्यापां दा
ज्ञापनादपि। असमासो हुतादीनां प्रत्येकं फलयोगतः। तेन चत्वारि कर्मा
णीति तेषु नैमित्तिकं पृथक्। कृतेपि च हुते तत्स्याद्धुतादेरतिक्रमे। नित्यक
र्मातिक्रमे यत्प्रायश्चित्तमभोजनं। एकैकस्यातिक्रमे स्याद्गुलवी
द्विषभोजनं॥ ७॥ अतिक्रमे तु सर्वेषां प्रायश्चित्तमभोजनं। एतावतापि

अग्नौ हुतं वैश्वदेवं यद्यशक्तिन इत्यत्रे लौतिकृत्वा रसाल १

26

सिद्धिः स्यादन्नाक्तस्येति न्याकृतः। न्नाक्रस्य पाकसंस्थाश्च सर्वास्युरिति
भाष्यकृता न्ने लोकहस्यधिकं सूत्रं वैश्वदेवोपदेशात्तः। एतदेवोपदिष्टं स्यात्सुश्च
त्रुः संन्यस्याधिधर्मतः। सत्यं कालांतरेऽपि स्यात्सायंप्रातः सत्यंक्रियाया
धर्माश्च पाकयज्ञानां सर्वेषां भवति श्रुतिः। चतुर्णामेव धर्माः स्युरि
दानीं तु हुतादयः। सभार्यस्याविमासागतः सायंप्रातश्च नित्यशः॥ पाक
यज्ञेष्वधिकृतः साग्निकः सह भार्यया॥ नागार्हस्थानं तरमतः पाकय
ज्ञोपदेशात्तं। अग्निः स्मातकमात्रेऽपि होमार्थं चाग्निधारणं। आधाना
नंतरमनो नित्यहोमोपदेशनं॥ भार्यापरिग्रहादर्वाक् लौकिकेप
रिक्रीष्टतः। स्याल्लौको वैश्वदेवश्च पक्षोदिविविधानतः। तं यथा त्व
ग्निमित्यग्निमाहृत्य तललौ। पृष्ठोदिवी त्यृचाधर्योस्तथा संस्था २६
पयेद्धुतं। तां सवितुर्वरेण्यस्य वैश्वामित्री तदित्यपि। तथा विश्वा
नि देव सवितरित्युत्क्षिप्य दीपयेत्। तत्र पक्वं जुहुयाद्विष्णुं भो उपमेव ना॥ल॥

उक्तं यदन्नैः पुरुषश्चाद्यन्नात्तस्य देवताः॥ आचम्य चसमुद्यात्रिस्त्रिः पर्युक्ष्य स
मिन्त्रवा। ॐ हुयाद्भूस्तलेस्वाहा प्रजापतये इत्यपि। गृह्याभ्यः कश्यपायेति
तथानुमतये पिचा। हुत्वा स्विष्टकृतं कुर्यात्तथापर्युक्षणं पुनः। हुतशेषाद्बलि
न्दद्यान्नमालिके प्रथमं त्रिकं॥ पर्जन्याय तथाद्भ्यः पृथिव्यै नमइत्यपि।
धातरि धात्रे विधात्रे च वायवे दिक्षु पूर्वतः। प्राच्यै दिशो दक्षिणायै स्या
स्वतीच्यै दिशेनमः तथोदीच्यै दिशो त्वे ततः। प्राक्प्रोक्तं पुबलेरूपे॥१०॥
ब्रह्मणेचान्तरिक्षाय सूर्यायेत्यथमध्यतः। प्राकृसंस्थं स्यात्तथाविश्वे
भ्योदेवेभ्यस्तदुत्तरं। ततो विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योवलिः स्यात्तस्य पूर्वतः। तयोस
त्तरतः पश्चादुषसे नमइत्यथ। भूतानां पतये प्राक्स्यादित्येताबलि वै
वताः। बलिशेषं दक्षिणतः पितृभ्योतिनये दध्यः। यज्ञोत त्रेच वायवे
पात्रनिर्णेजनं चततः। प्रवासे साग्निकस्यापि स्मृतिपाके त्वयं विधिः।
यतस्मृतिर्वा वदाति नयवेदन्तमात्मने। अनग्नेः स्माकले मंत्रैर्होमोच्य

इति पूर्वकैः। मंत्रादेव कृतस्येति षड्भिर्वाजसनेयिनां॥ आ आपस्तम्बस्य द-
क्षामोऽग्नये स्विष्टकृते परः। तत्र धाता विधाता च विश्वेदेवास्ततः परे। सर्वभू-
तानि भूतानां पतिश्च बलिदेवताः। बलिदानमुदकसंस्पर्शं पितृभ्यो प-
श्चाल्लोमशं। गृह्योक्ते वैश्वदेवे च पाकसंस्थासु होमयोः। अपत्नीकस्य
वानुगेनाधिकारः। स्वगृह्योक्त वैश्वदेवतः वा हारगृह्येग्नौ जुहुयादिति॥
22 क्लिष्टोऽपि नियमाच्चैव लौकिकेऽपि प्रसंगतः। नैवान्नपाकान्नार्थत्वादपा-
ग्रपलं कर्मति(?)॥ लौकिकोऽपि पचनाद्ये(?) प्रसंगादाह तत्र तत्र। अन्या-
स्तु पाकसंस्थासु सपत्नीकोऽग्निमान्यतः। नाम्नाचार्यगृह्यस्त्रौ(?) ... नाह
पत्वा हतऽथवि(?)। केचिदाहुरपत्नीको गताग्निरधिकारवान्। पृथ्वीडि-
विविधानेनुसर्वकर्म सुतन्त्रहि॥ वृषापाको पायमात्रे विधानेनाप-
प्येतो सममापौ(?)न वृषापाको भवतीति ह पाठकः। भार्यापरिग्रहादर्वा- 27
गग्निकार्यान्निधृग्वतो(?)। प्रवासी च गताग्निश्च पाकमात्रेऽधिकारिणः॥

सर्वत्र कल्पयंत्येके गर्भाधिकारिता ॥ अपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाह
रेदस्ति हि श्रुतिः ॥१३॥ पृष्ठोदिविविधानेन तथाप्यस्तीह नु श्रुतेः । अ
पित्राद्याश्चाधिकारेन पत्नः श्रुतितो भवेत् । असं तमसमर्थो यो गार्ह
स्थ्ये प्याश्रमांतरः । सोपि पत्नीपतिवृत्तिं कृत्वा परिचरेच्छ्रुतेः । भाविभा
र्योपि शालाग्नौ पचनं । श्राद्धेन दुष्यति । श्राद्धं त्रोघंतुमं नानो न वृष्या पा
कतामिपात्रा प्रवासे तु पचेच्छ्राद्धं साग्निको लौकिकेनले । तत्र विप्रकरक
र्पादग्नौ करलकमिच । सूतके चेच्छपापाकः शालाग्नावन्यकर्तृकः । अ
तलब्ध्वा ज्ञानवौतुना शौचे पाकसंभवः ॥१४॥ स्यादलाभे तु तत्रापि पाद
स्यात्त्वाभिभोजनं । नान्यसापाकशालाग्नौ शालाग्निमध्ये न्यस्य नापव्र
त्वा पत्न्याः शालाग्निपक्के च नियमो नास्ति भोजने । तस्याः शारीरदाहेड
पिनिपतोजितर्पे तो नहि ॥ इच्छन्पत्नीमग्निभिस्तु देहस्यां तपनेन वा ॥
अनिच्छन्लौकिकेनापि शालाग्नावपि चेत्तथा । स्त्रीभिः सहाधिकारि

वासङ्गे काचिन्निषेत तत्र ता। पुनराधानमविरात्मसंस्ते तन्निमित्तत्वतः। पत्नी
चैदेकभार्यस्य मृता सोऽन्यां समुद्वहेत्॥१५॥ ततः स पुनराद्ध्यात्तथा तस्या
निमित्तत्वतः। योऽपि सर्वास्ववर्णा यो सवर्णां पुनरुद्वहेत्। कन्यामन्यां
समानीय सोऽप्याद्ध्यान्निमित्तत्वतः। नैमित्तिकं तदाधानं नान्तरीयाथ
संस्मृतिः। नहि प्राधान्यतः स्त्रीणां संस्कारस्योपदेशनात्। अतस्तद
र्थमाधानः प्रतिस्मृतिपि न युज्यते। सर्वासां पत्नीसंस्थानामेकत्वेप्य
29 धिकारतः। पाकसंस्था भवंत्येता अष्टकाः पार्वणं श्रवणः। श्राद्धमा
श्वयुजी चैत्री श्रावणी चाग्रहायणी॥ एते सप्त तु संस्काराः स्मार्ती
ग्नेच हुतादयः॥१६॥ चत्वारऽनुभपार्श्वास्ते नित्यपाकस्य वात्मनः॥
अग्निर्न वा नं पक्वौ तौ होमः श्रौतानि देहातः। अतो यं स्यादुपचयः २८
श्रौतानामेव संस्कृतौ॥ अत एवावसथ्याग्नेः सुपतोऽप्यत्र धारणं।
नास्त्रत्रयं नियमतः संस्थामपि न होमयोः॥ होमे पि न पृथक् संस्था

सर्वधाने प्रतोनसः॥ श्रौताववाता दृष्टौ तौ पद्मां तौ सर्वधर्मकौ। अतस्त
यो पृथग्ज्ञातौ यावज्जीवकतादिवा। अनाहिताग्निसंबंधान्नवान्नगल
ते नहि। स्मार्तानां चाग्निसाध्यानां वैश्वदेवविवर्जितं॥१७॥ संस्कारा
णां मनुष्याणां स्मृतकादौ मनुस्मृतेः॥ अग्न्याधेयं चाग्निहोत्रं पद्मां तौ चौ
पश्वेष्टयः। चातुर्मास्यान्याग्रयणं सौत्रामण्या हविर्मखाः॥ अग्निष्टो
मोत्यग्निष्टोमउक्थ्यश्चापि चषोलशी। वाजपेयोतिरात्रो पिचाप्तोर्या
मश्च सौमिकाः॥ श्रौताए ते तु संस्कारा आत्मनः स्युश्चतुर्दश॥ स्मा
र्तां मांगल्यसंस्कारा गर्भाधानादयस्त्रयः। गर्भरक्षणे कर्मापि रक्षा
र्थं तु न संस्मृतिः। दत्तकादौ तदंते तद्धुपाकरणे कर्म चातथा द्वादशा आ
त्याद्या विवाहांतास्तु पुत्रयोः॥१८॥ अष्टौ चस्ततं तसंख्याः सर्वे स्वप्या
त्मनोगुणाः॥ वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि वा। अन्नप्रदानमारा
मा पूर्तामित्यभिधीयते॥ पूर्तमभ्युदयार्थं स्यादिष्टापूर्तविधानतः॥

संस्कारकरणं सर्वेषामारंभे श्राद्धमिष्यते। अग्निष्वात्तपितॄनुश्राद्धे दै-
दिकं नारभेत्स्मृतेः॥ अन्येषां संनिपाते तत्रैकं श्राद्धमिष्यते। अष्टका-
सु तथा श्राद्धे श्राद्धाभावान्न तत्पुनः॥ सर्वेषामग्रतो ह्येकं संस्कारो ह्येकए-
व स्तः। आवर्ण्यानुद्वयोरेकं नोपाकर्मण्यपसंस्कृतेः॥१९॥ पितेव स्वपि-
तृभ्यश्च संस्कारे पितृपुत्रयोः। श्राद्धं कुर्यादाविवाहात्स्वपितृभ्यस्तत-
स्तु तः॥ यथाह सूत्रकृत्सूत्रमत्र कर्तृनिरूपणे। स्वयं कुर्यात्स्वयं यातुसं-
स्ताते जीवति वा मृते। अधिकारी गृहस्थस्तु तेष्विस्तक्तो विवाहनाग-
र्भाधानकर्मणोः क्रमाद्विवाहात्स्तु तस्य तु। ततः पुत्रः स्वयं ज्यायानागृ-
हस्थस्तनुयादिदं। गर्भाधानकर्मणो विवाहात्तं स्वपुत्रयोः। तथावे-
द्विवाहादौ त्वालाग्निपरिवर्जनं। उक्तं स्मरणे च सूत्रे लौकिकयते प्राप्तितः २९
पितुः॥२०॥ विवाहे केचिदिच्छंति पुत्रस्याप्यधिकारितां। द्वितीयादेषु
तत्तु स्यात्स्वयमेव पितुरेवतत्। द्वितीयादिष्वपि श्राद्धमिष्टं मंगलयोगतः॥

स्वयं ज्यायान्द्वितीयादौ विवाहेऽधिकारवान्। यो विवाहाग्निधारी
सन्नुद्वहेदपरं यदि। त्रालाग्नौ कर्मणां तस्य सैव स्यात्सुतराहुतिः। स्व
यं ज्यायाननधिकृतः सर्वकर्मसु त्रास्त्रतः। स्वयमेवेति नियतं ज्यायां
स्तत्रापि संभवात्। यदि ज्येष्ठोऽनधिकृतः त्रास्त्रा ज्योगादिनाथवा। अ
ताध्ययनवान् कुर्यात्कनीयानपि तत्स्वयं॥२१॥ सर्वस्सर्वं यथा ज्येष्ठं
सर्वे वदन्धिकारिणः। नो वै यावत्तितावत्तु गर्भाधानादितैः पृथक्। कु
र्यादनुपनीतोपि प्रेतश्राद्धं पितुः स्वयं। होमाहं च स तु तः सुत्रा प्रेतगृह
पतावितिः मंत्रेनोदाहरेत्तत्र स्यात्स्वधावाचनं स्मृतेः। ज्यायान्कुर्या
त्तु तस्तस्मिन्नुपर्युदस्तेततोऽनुजः। संस्कारे पुनु सर्वेषु स्वस्वमातामा
हानुयजेत्। प्रेते पितरि च भ्राता स्वसुद्वाहे स्वयं पितॄन्। ज्याया ज्येन्य
तयाभ्रातुः संस्कारेप्यनुजस्य च। पर्युदस्ते ज्यायसि तु स्वयमेवानु

योजयेत्॥ २२॥ अनुज्ञातस्तु पितरि स्वयमेव पितॄन्यजेत्॥ पर्युदस्ते
च पितरि दर्शान्तरगते तथा। बहुदृष्टान्तरानुपपत्तीत्यः स्या न्तेत्यमौपा
सनादिकं संस्कारकारणं चावृत्तीन श्राद्धमनिमित्ततः॥ पाकयज्ञे
षु चावृत्तिः सर्वेषु स्यादवारणात्। नवाद्यरविज्ञेया स्या दैवस्व देवेष्ट
कास्तु चाद्यतरेषामनावृत्तिमादर्शांकतेयतः। देवपूर्वं भवेच्छ्राद्धमा
त्मसंस्कारकर्मसु। मांगल्ये सुतसंस्कारे भवेन्मातृपूर्वकं। सूत्रपा
ठक्रमे तो वचनं तुल्यं चांतद्व्यते। केषु कर्मसु का लाग्निः केषु नेति
तु संप्रति॥ २३॥ हुतादयोऽमी का लाग्नौ संस्कारत्वाद्यथामताः। तथा
संस्कारकं तस्मिन्नु सर्वमस्त्वविज्ञोपतः। इति प्राप्ते सूत्रमेतत्संचक्षि ३०
तु तत्रं भवेत्। विवाहादिषु बाह्योग्निर्मंडपे च तदिष्यते॥ हुतादि
पञ्चाः का लाग्नौ न हि संस्कारमात्रतः॥ किं तेकांते न संबंधात्तदंतो त्र

नपंचरन्तु। बैजाकेगार्भिकैपापैर्गर्भाधानादिकर्मभिः। पित्राहि क्रोधितेप्यु
त्रे मातृमातृसंस्क्रियते मरवैः। अतोयन्नापि संस्कारो दृष्टवाद्दृष्टमात्मनः।
२४॥ तत्रस्याग्निः परार्थेषु प्राप्तएवाचलौकिकः। प्राप्तेपि पतिसंस्थया
र्थतमग्नेः पुनरुच्यते। तस्यास्ति लौकिकी प्राप्तिः सर्वदापिहिकर्म
सु। पंचस्वेवाग्निरनुज्ञेः स्यात्संस्कारार्थेषु कर्मसु॥ अन्येषु वर्जनेत
न्निमित्तरन्तनिवार्यते। यावत्संक्रोवर्जनेस्यात्तावदेवनिवार्यते। सा
ध्यारणात्सकिप्राप्तमितरक्रेनवार्यते। तद्यथा पंचयज्ञेषु ब्रह्मयज्ञो बाह्य य१
र्बलिः। पितृदेवमनुष्येभ्यो दानं श्रोत्रियभोजनं॥ पाकसंस्थास्वपित
याश्राद्धस्वस्तरभूपायिता॥२५॥ मातृभिर्वत्ससंस्पृष्टगोधूमसास्यप
पातनं। पायसेननवान्नेन ब्राह्मणभोजनं च तर्पणं। कर्कंधूपेर्णदानादि
नानुग्नेः स्यानिवार्यते। श्राद्धपक्षे लोकसंबंधमुनमार्जनजोपादिकं।
अग्नेः करणकर्मादिवर्जयेत्सतिसंस्थया। अथवापतिसंस्थैर्यं

नेषु

कर्मणोपि तु भाष्यतत्। बाह्योऽग्निः संस्कृतो येषु कर्मस्वनग्निमान्॥
पंचस्वेवाधिकारस्याद्विवाहादीनि तानि च। तथाश्राद्धाद्यनुष्ठानं तत्र
वाक्यात् समाचरेत्। संति च स्मृतिवाक्यानि ननु पक्षस्य योगौ रवं॥२६॥
अग्रस्तु परिसंस्कारो नेन तथा दूषणो भवेत्। नियमो यं विवाहादौ बाह्य
स्याग्नेः कथं न हि। प्राप्तिश्च सति कालाग्नौ पक्षे स्यादुभयोर्यतः। अनु
वाद्ये विधिश्चापि भवेदागमस्तथा सति। विवाहादिषु बाह्योऽग्निः सन्न
३ स्यादेषु पंचसु। अतः पंचस्विति पदं परिसंख्यार्थमेव तत्। नो चेत्सं
चौक्तकर्माणि विवाहादिपदे किं॥ तान्येवोक्तान्यग्निनियमे पंचस्वित्य
र्थिकं भवेत्॥ अनग्निरधीकारी च सर्वकर्मस्ववर्जनात्। द्वितीया
दौ विवाहे च वैवाह्यसति लौकिके। अतोन्यत्रानग्निकस्य नाधिकार ३१
इति स्थितं॥ संस्कारकानि कर्माणि विवाहादिपदे यतः। तेष्वेव पाणि
संस्कारानंतु स्यादिदं पूर्तमेषां अतिविशिष्टे यदष्टौ पक्षः पूर्तेष्वर्मेपि चेत्
भयोः। तेष्वग्निस्तु पक्षे प्राप्तं चास्व दैवो

साग्निनिरग्निद्वयोः ॥ ^ कार्त्तिक्यादौ काम्यवृषोत्सर्गः । पितर्यौ मृतिमापन्ने पुत्रः श्रौताग्नि
मान्भवेत् । वृषोत्सर्गं ततः कुर्यात्स्मार्त्ताग्नौ नुविधानतः ।

नयोर्भवेत् । अत्तो वा स्तोष्यतीयादौ स्मार्त्ताग्निः साग्निकस्य तु । अनग्ने र्लौकिको
ग्निस्स्यादूह्य कल्पाविरोधतः ॥ पितर्यौ मृतिमापन्ने पुत्रः श्रौताग्निमान्भवेत् ।
वृषोत्सर्गं ततः कुर्यात्स्मार्त्ताग्नौ नुविधानतः । यदा स्यात्पूर्ववृषोत्सर्गस्तदा
स्मार्त्ताग्निरिष्यते । पश्चात्‌ लौकिकोग्निस्स्यात् काम्यत्वादुन्नयोश्च सः ॥
परिशिष्टेपि पद्धितमुन्नयोरविरोधतः ॥ ५८ ॥ तथा चागारहोमादिग्रह
यज्ञादिकर्म च । असमासाद्विवाहादस्तत्र कर्मोपलक्षणं । तेन प्रतिश्रु
तादानां विवाहेनोपलक्षणं ॥ गर्भाधानादिकं कर्म सीमन्तेनोपलक्षि
तं ॥ जातकर्मादिनामान्तं सूतिकाग्नौ विधीयते । ऊर्ध्वं संवत्सराद्धोमं स्मा
र्त्ताग्नौ वचनाद्यतः । अन्नप्राशनमुख्यं स्याच्चूडापि चापि लौकिकोग्नि
पनायनिके चैव व्रतानि च समावर्त्तनः ॥ यदस्मार्त्तनस्नानं तत्के मात्र

अनग्नेः पृथगामि लंकापितस्याः स्तोनमः। उक्तं त्वेव पिशापाग्निकर्म भुस्याच्छ्रातदा। ॐ रहे

वा

न लक्षितं। चौले नवा कर्म स्यात्स्यात् विवाहे गन्ध्याबार्थयोगतः॥२८॥ कर्मवान
गृहे तद्वत्सरिचर्यान्वमात्रिषु। तिसृष्वपि चावैवाहे च तु पौंक — — मं लौकिके॥
इति श्राद्धः प्रकारस्य तेन पाणौ वकीर्तिनः॥ पाकयज्ञविधानेन प्राप्तो लौकि
कऽग्निसतः एवमन्यदपि प्राप्तमवादिभ्यः अतेन पि। आरण्यकेषु पठित
मृग्विष्वना च लौकिको ननु तेष्वपि शालाग्निः स्मार्तैः किं न प्रसज्यते। ये
ष्वेकां तेन संबन्धः फलस्य स्वस्य दृश्यते। यद्येकां तेन संबन्धः फलस्ये
वप्रयोजकः। शालाग्नौ तु तदिष्टं तत्तदा किं वापि सूत्रलात्॥३०॥ यदा
सूत्रोपदेशाः स्युरिति देशोऽपि वा क्वचित्। तदा तेष्वपि शालाग्निरिष्येत वा
पि तु नान्यथा॥ लौकिके फलसंबन्धः स्वस्य न स्यात्ततस्तदा। सूत्रपा
ठस्याविपर्यासे पद्यते च पश्यतः। अत्राधानं तु सर्वार्थं तंत्रं वैतितु सू 32

त्रतः। इति चेत्तावदेवास्तु निर्दिष्टो निष्ठः प्रपाठकः। अतः पाठबलात्साग्नेः स्मार्ता-
ग्निर्गृह्यकर्मसु। पर्युक्षणास्तमृतेप्याप्तो नग्नेरेव तु लौकिकं॥ ३॥ वाक्तोष्पती
पपी पूत्तो यमलः कस्यचिद्वृषः। उपाकर्मकपोतादिग वेधुकविन्नेहग्नौ॥
मधुवल्मीकसंभूतोत्क्रांति दृष्टोगलोमतः॥ तडांगारामकूपादेर्होमे चा-
द्यमात्मनः॥ विवाहे लौकिकप्राप्तिं कथंचित्त्वाधुना पुनः॥ तस्येष्यते
पवादेयं विवाहाग्निपरिग्रहः। उपलिप्तादिसूत्रैः स्याद्विवाहोत्र कर-
ग्रहः। धर्मेनाहन्निसंबंधनाध्यानेनमच्चिताहुतौ। असंमृष्टप्रदेशेत्वस्या-
दस्याक्यमुपलेपनं। अतः संमार्जनं पूर्वं सर्वत्रैवोपलेपनात्॥ ४॥ आश्व-
वौदुंबरेणे निधानं स्यादित्साप्तामुपलेपनं। अतः क्रमेणोद्धननं विधेयं
तदयं नूते॥ स्फिंतस्पर्श्यमुद्धते चापां स्तांसूनां स्यादपास्तनं॥ऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽ

८ द्धयमत्रविधत्ते तत्रकृते स्याद्द्वो हि ते। विधानस्याहत्वपर्यायैस्समासस्तभयो
रतः। अग्निंप्रकार्षेत्ननयेद्देशो स्मिन्यरि संस्कृते। यदलीयस्त्राबूनादाहुभो
घ्यादिभ्यादिकर्मयेत्। तद्विवार्यं निधानेपि प्रलीयेत्ता व्रवीत्ति हि। आ
हुत्य श्रोत्रियागारात्रिदध्यसलक्ष्मलोन चै लोन्नि मर्थ्यवासलि भ्यांता विधि
स्तंत्रांतराच्च सः॥३३॥ पूजयित्वारलीपूर्ववत्तायामस्त मर्थ्य चाकुर्याद
33 रलियं त्रंतमाचार्यामंत्र नयदि॥ नुपत्तः पूर्वभवेद्यंत्र उक्तं कास्यापने
यतः॥ यजुः स्माच्छिन्नलूनादेः क्रियापूर्वस्य संभवात्॥ संसक्तमूलः
प्रामायोग्य वृः स्याच्छुद्धभूमिजः॥ अलाभे केवलोपि स्यात्तस्यायो
दग्रात्तो भवेत्। प्रागग्रात्तो वोर्द्धगाग्रा वास्थूलाचाजासदूषिता॥ आ ३३
हृत्य यावदर्घ्यांतां छायायामथ क्षोषयेत्। तयारलिद्वयं कुर्यान्मू

लतस्त्वथसार्गलिः॥ ततएवोन्नसाताद्गग्रतस्तूतसार्गलिः॥ ३४॥ चतुर्विंशति
रंगुष्ठादीर्घायामवद्रूपृथुत्वतः॥ उद्धृयेस्यश्वचत्वारो मानं चाध्यनुदिष्यते॥
कल्पयेदीर्घसार्धस्त्रसर्गलोः पूर्वामवतुास्वयंसमनुविदेगा॥ ३६॥ एभिर्युक्तेन
तेमत्ता॥ अंगुष्ठाद्वादन्नौवलीवात्रेवैतेयनखादिरे॥ अष्टांगुष्ठःपमंथः स्या
दंगुष्ठःपरितःपृथुः॥ उत्तसार्गल्ययभागाहृत्तोभवतिचात्रावे॥ चात्रबुधै
पमंथागंपछिपेकाऽकश्कतेः॥ मंथनंत्वथसार्गल्यां स्याचोत्ता नो
द्गग्रका॥ अष्टांगुष्ठस्यऊ मूलाद्वाद्रशांगुष्ठमग्रतः॥ ३५॥ चतु
रंगुष्ठमध्येतमंथनस्थानमुच्यते॥ पपसमंथनेत्वेवनियमोऽ
पिपमंथके॥ उद्दीच्या॥ उत्तसार्गल्याः कृतायायस्तुकोलकः॥

ईशान्यामुपरिष्टात्सप्तमंडपः पूर्वमंडपने ।। उर्द्ध्ववृत्तमुखस्थूलतत्राग्नेकी
लकोभवेत् ।। मध्ये तिर्यक्चतुर्गर्त्ताउवेल्यां वाहनो चामोः ।। व्याममात्रेम
ग०३ वेन्नेत्रैः गौवालैः– शालामध्विते: त्रिवृद्वृत्तं तेन च त्रैवेष्टयेत्त्रिः प्रदक्षि
लंपाश्यानुखा विमृत्पाद्यं चमुपविकौष्टावधूस्ततः ।। तिष्ठतो मंडपनाकाते
यामीतामभिमुखो वरः ।। ३६ ।। उदग्गांचात्रेबुधू– उवेलीस्तंभये
द्वधूः ।। वरो मंडपतिनेत्रैणपौच्च्युग्रेस्यात्ततः श्रीतिः ।। ज्वलंतं तदाकाभि
स्तेन– स्थंडिले कृतलक्षणे ।। तूष्णीं मंत्रेण वाचार्यः स्थापायेदन
लं चतां तस्मिन् विवाहकर्मस्यात् लाजाहोमादिकं ततः ।। कस्मिन्का
ले विवाहः स्यात्कावोढव्या कयावृत्ता ।। उदग्गोत्यादिकं कालमथो ३४

चेत्सर्वकर्मणां। अस्तमासक्तिःपक्षेपि विवाहः सार्वकालिकः॥ कुमार्यावृत्तिष
ष्ठ्यं वर्षे चतुर्थी स्यात्तदर्थतः॥ तस्या अपि विवाहसंस्कारः पाणिग्रहणकर्मणि। ३७।
पाणिग्रहणसंस्कारः सवर्णास्व उपदिश्यते। अतश्च तु सर्ववर्णानां स्ववर्णो
द्वाहनं मतं। पाणिं कुमार्या गृह्णीयात्सूतकेपि च शास्त्रतः। अपि प्राप्ति श्रो
तेमतेरोषमत्रैमवेदतः॥ सा च लग्नेस्तपन्नायामवेलुद्रोणानि तु॥ बाह्या
न्याभ्यान्तराणि स्युः शरीरे द्विविधानि हि। स्वज्ञानन्व तु बाह्यानि पञ्चमं क
थ्यं स्यतः॥ आत्मज्ञाबेन हृद्ध्यं यतस्तत्त्रानुभूयते॥ हृदयाभिमुखानी च य
स्या अंगानि गुप्तितः॥ कं ध्वमानाभिं गुष्ठावृतमोघश्च नासिका॥ ३८।
अंतःस्रावश्च मूलेऽपि मध्यापेदः पृथुजते यस्यां केशास्युः मूलाभियो
श्रीवोपरिभागे
वत्कर्णौ समानि च। कृकाटिका यामावर्तौ यस्याः स्यातां प्रदक्षिणौ।

ग्री वाःपृष्ठ३

कुमार्या इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी स्यात् दर्पति ।

षष्ठ्यर्थे च चतुर्थी प्रमभ्यासं चापि कारकतः । एवं लक्षालिकाप्यासौषद्गीतानु
जेन लिप्यति । इति बाह्यं तथा विद्याछायस्त्रादाभ्यं तरं च तत्र । अष्ट पिंडादि
भिर्लिंगै रेषादिक्षुण्णतेमया । होत्रता तु गोष्ठान्नपाचेद्याकृदत्ता । यूताच्च
तुष्पथात् शीलाभ्यां स्नानादाकृत्समृत्तिकां पिंडबंधनं । पूजयित्वा गणे
पतिं पिंडान् स्नानेद्वतालये ॥ ३० ॥ उदकं स्थानुक्रमेणौक्वा नद्विताने
धिवास्येत् । प्रातः स्नानं तु तां कन्यां प्राङ्मुखीमुपवेशयेच ॥ तस्या द
क्षिणे तस्नात उपविष्ट उदङ्मुखः । आचार्य पूजयित्वा तु पिंडान् स्नान
भिमंत्रयेत् । सतमग्रेपथमं जज्ञ ओतं मत्ये प्रतिष्ठितं ॥ यदिदं कुमार्य
भिजातात द्वियमि हप्रति पद्यतां । एतसन्यं तदृश्यता मित्यकामंत्रौ ३५
भिमंत्रलो । एषामेकं गृहाणोति ब्रूयात्तां कन्यकां द्विजः । होत्रात्तस्य

वतीक्तास्याग्नोक्तास्वभुमतीभवेत्। ब्रह्मवर्चस्विनीवेद्याः संपन्नात्सर्वतोहृ
दात्। आदेवनात्स्यात्कितवीगृह्णीयाच्चेच्चतुष्पथात्। प्रव्राजिनीभवेत्क
न्यानिर्द्धनाचोरवराङ्कवेद्या। श्मशानाच्चैत्स्यतिघ्नीस्यात्सिंडानपुंसकं जेदृष्टा।
कयावृतेत्यपेक्ष्यायामाहकर्तृव्यतामतः॥४०॥ छ॥ ---पंचमःखंडः॥
॥छ॥ आयापरिग्रहं वा छन्वरकानूगछत्तोवरः। मंत्रार्थेनानुजानंस्ता
नुपेन्मंत्रमनूह्य सः। फलपुष्पोदकुंभादीन्पूर्वान्नीत्वाथयांतिते। कन्या
वित्तगृहे साध्वें साचार्यो ज्ञापयंतितं। अर्घ्यं भोः प्रतिगृह्यतामित्याहुः स्वना
मतः। आगम्यतामवलितं महातामपदयोहितः। सर्वे रम्ये स्वस्तिक
वद्ध्वने प्राङ्मुखासनदा। भवंति कन्यादातारः प्रदक्षोस्यपरिग्रहाः। प्र
त्यङ्मुखाश्च वरकाः साचार्याश्च भवंति ते। ते सर्व उपविष्टाः स्युरु

न हमो ४

च्छायेति तु लिंगतः। उदकुंभो भवेत्तेषां मंत्रमास्स कलशैः फलैः। पुत्रोऽयवहि
रन्त्यै श्वपूर्णपात्रानन्तोर्चितः। एवं गोत्रो वरो यं च कन्या वित्तोऽन्यगो
त्रजः। नात्र संशयमृषीणां स्यात् स्ववराध्यक्ष पत्न्या स्वतः। पूर्वस्मान्युक
पावृद्धातमातृतः पितृतोपि वा गलन् मानेन पिंडानां संसंबंधतउचितो
नयोः। आचार्येणैव मुक्तेन तु तेपि बूपुर्यथोचितं। उद्यापावृयतां क
न्यावरणी या हि त्वामस्वतः। भवत्वेवमितियं कन्यापास्माकं कुलवृद्ध
36 ये। भवद्धिर्दापमानामस्मात नोत्तु शुभमावयोः॥॥ एवमंगीकृते सर्वे
पूर्णपात्रीः स्पृशन्ति ते। मंत्रोऽन्तिघृषमस्य स्यास्सावस्थितः पुनय
ति। कल्पे कत्वाज्ञात्र [illegible] वः प्राप्ताः प्रकरणांतरे। कर्म प्रकरणे कल
कल्पे कर्तुं भवेद्यतः। आनद्धस्य जुर्मि स्यात्त्रिभिर्युक्तापञ्जो मि
त्रिता एको मंत्रस्तु नेनैतां स्थितः प्रसं जनुस्वोगुरूः। अन्यसंनद्धनि

कन्यायाश्चाञ्जुखाः पूर्ण पात्रिकां। एको नैवेति त्राब्द नमं त्रांत ज्ञापनं भ
येत्। इति चिन्त्यात्र संवृद्ध्याः दृष्यं पञ्जुषास्तहा ज्ञापयंति ततो मंत्या
वरमंगीकृतं चिंतेति॥ ३॥ ६॥ ॥ इति षष्ठः खंडः॥ ६॥ ॥ अथ तिश्रातं
परिज्ञाप अहोति तु वरः स्वयं। तत्कर्मप्रवृत्तित्वेन सर्वकर्म सुसं
मतां स्थंडिले चतुरस्रं च सर्वकर्मसु सूत्रणात्। इहैषु मात्राव
र्मणि त्वा विकल्पिता। ईशानी वायवी प्राची दैवे प्राच्येव तु
प्रस्तत्स्यापवा— दे यमिष्यते गृह्यकर्मसु दर्भैः समुत्पतत्स्त्र

नंगोमयेनोपलिप्य च । यथा प्रमाणं पञ्चांगं काष्ठ पादा पतेन तु ॥१॥
उदकसंस्थालिखेन्मध्ये लेखां प्रादेशसंमितां । तस्या दक्षिणतः
प्राचीमध्य उत्तरतोपि च । उदीच्या उपरिष्टा प्राक्संस्थाः स्युः सर्वाः
प्रादेशसंमिताः । पांसून्यांश्च समुद्धृत्य ताभ्य एकैकशः क्रमात् तत्रे
णानुलिप्तां तासां तास्वग्निं स्थापयेद्बुधः । अग्निमित्यादिमंत्रेण
तूष्णीं वा स्थापनं च तत्तु ॥ ॐ पावकाग्निं इमं त्रेस्यास्त्राकृतस्य हृदयनि।
त्वा । अथवा स्थापनेनैवमं त्रं ॐ पावकस्यात्तु । संस्कारास्त्वेत एव
स्युस्त्रा लाग्नौ च वितानके । स्थंडिले लेखास्तु तत्र स्युर्लेखास्युस्थण्
स्य दर्शनात्म ॥२॥ वितानाग्नौ च त्रा लाग्नौ वैतस्यः स्थापने स्या ३७
ति । लौकिके प्रतिकर्म स्युस्तत्र पाकस्थापितेयतः ॥ पाकाग्नेश्च

त्रत्रालाग्निर्बहुष्वनीयतेऽथतः। उल्मुकाहरणे तत्र न भवत्येकदेशत्वात्॥
सर्वत्र होष्यतः प्राप्तं कल्पसामान्यात्समूहनं। तद्धर्मौ यान्ति कल्पयोस्तु स्तुत्यर्थ
मप्रदक्षिणं॥ अग्नेस्समन्तात्त्रिर्मार्ष्टि पृथग्दर्भैः प्रदक्षिणं॥ तदेव समूहि
त्र्य स्यात्कर्मण्यप्रदक्षिणं॥ ३॥ छ॥ ॥ इति सप्तमः खंडः॥ छ॥ ॥ परिस्तरण
मग्नेः स्यात्स्वागुदग्रकुशैरणं॥ प्रांच्युदंचि च कर्माण्यात्मक्तिः सर्वत्र हि श्रु
तिः। प्रतिश्रुते तु विपर्यते स्यादेवं दर्विकल्पितं॥ आरण्यकाग्याहुतिषु सर्व
स्तु श्रुतिदर्शनात्॥ प्रवृत्तिर्दक्षिणस्यां स्यादुत्तरस्यां समापनं॥ याम्या
प्रवृत्तितः संस्था चेद्दक्षिणान्त आपतेत्। तत्रावृत्त्यमुदक्संस्था प्रागवोदग्व
प्रवर्त्तनं। यथा पर्युक्षणे तत्स्यात्यस्याधापरिसमूहने॥ यथापसव्यस्तम
लो यथैवावर्त्तनादिके। अग्नेर्दक्षिणतोऽन्यस्य तत्प्रागग्रानास्तनेकुशान्॥

॥का०॥ एवमुत्तरतो भूमौ पश्चाद्वोत्तरतोऽनलात्॥ आसादनार्थं पात्राणां प्रागग्रांस्तां
स्तृणेत्कुशान्॥ आसादनं तथा स्तीर्णे कार्यं कर्मणि सर्वतः। कुशानां संविधि
युक्तः प्रतिष्ठार्थेति लिंगतः॥ अचेतनेष्व लभाव्यः कुशमुष्टौ च वेदवत्। कुशैः
कुशाश्चपंचाशद्भिः स्यात्तेषु ततः ततः। अग्नेः पुरस्तात्तु न्यभूमौ तिस्था
पयेत्क्रमात्। पुष्टौ लं स्ततेप श्चात्स्तीर्णे तो ये णं नपूरितैर्निधायालभ्य च
मस्संस्तीर्णे प्रणयेद्दृढः। प्रणीतानां प्रणयने तासामिष्टः क्रम
तो मतः॥ सूत्रेष्वपि सूत्राणां लब्धताः प्रणीता इति स्मृतेः। पात्राण्यासा
दयेत् [illegible] विन्यस्य विततं चोत्तरात् दृढः॥ अर्थलब्धाणां सूत्रेण क्रमोऽप्यार्थ
श्च सम्मतः। आसादनं स्तुप द्वेन सूचितं शास्त्रिकर्मणि। तत्र पत्नी विदध
तावाग्यतां सादनेवलेः। पवित्रच्छेदनान्याज्यं स्कव श्च सप्त धः कुशाः॥
आज्याहुति षु सर्वासु पात्रासादनमर्थतः। बर्हिः पवित्रं तच्छेदान्याज्यं ध्या॥

न्यं च स्रुः स्रुवः । स्रुक् मेक्षणं समिद्दर्भाः स्थालीपाकादिके ऽर्थतः ॥ त्रिभागं पं
च भागं वा बर्हिः कृत्वा प्रकल्पितः ॥ दक्षिणेन गृहीत्वा तत्सव्येनादायतानुक्र
मात् ॥ अग्निमंत्रमपादाय दक्षिणेन स्रुवेण तितां[illegible]आज्यं च वाम्यां दक्षिणं दे
वे सर्वं पित्र्ये च कर्मणि । आज्याहुतिषु सर्वासु स्रुवस्थलं स्यात्कृताकृतं ॥ नि
त्याहुती स्रुक्कल्पेषु सर्वेषु च जुहोतिषु । कुशाव विष्णोः स्यो[illegible]त्याद्गर्भौ चो
ग्रायकौ । प्रादेशेनामितौ कृत्वा छिन्द्यान्नखैर्विना कुशैः ॥ पवित्रे स्पष्टमं
त्रोपं त्रिः प्रक्षाल्य त्रिः तत्स्थले हा वामे कृत्वा पवित्रे तत्प्रागग्रे दक्षिणेन तु
मंत्रेणाभ्युक्ष्य वेदिस्थो तात्पांपर्युक्षणं ततः ॥ त्रिः प्रदक्षिणमित्यग्नेः स्रु
त्रणा मंत्रवर्जितं । सांस्यां स्याल्लौकिकमो[illegible]यमहानामित्रिमंत्रतः । अ
ग्नाव घिश्रयेदेतामिध्वं त्वेमुत्तराग्नितां । ऊर्ज्जे त्वे[illegible]दगुदास्य प्रणीता

र्यौ परेण तां॥ उदगग्रे पवित्रे ते हस्ताभ्यां धारयेत्ततः। अंगुष्ठोपकनिष्ठाभ्यां
पवित्रे कृत्वा धृतह्रिपेत्ता मूले ग्राह्ये दक्षिणेन सव्येनाग्रे पवित्रयोः॥ आ
ज्यं ताभ्यामुत्पुनाति सवितुष्टुतिमंत्रतः। लिंगादुत्पवने मंत्रः प्राप्नोतीति
न सूत्रितं। इत्याज्यसंस्कार इति चतुर्णां गृहलं मतं॥ आज्यादानावधि
मलो भाव सो त्पवनात्मनां॥ प्रायश्चित्तादि होमेषु यत्र स्यादाज्यसंस्कृ
तिः। अत एव तु वल्लारसूत्रस्फुर्जं कुर्यादर्थानामसंस्कृतेन जुहुयाद्धविष्य
त्यप्रधानके। पर्दृदेयमिश्रितेष्वाज्ये सूत्रयत्र तु संस्कृतिः॥ अतोऽर्धप्रश्न
पयसः संस्कारो नेति गम्यते। प्राप्ता स्यादुक्तसंबंधाश्रोत कल्पापृष
तके प्रधानेनापि संबंधात्सूत्रां तस्या पृषातके॥ आज्ये स्यादप्रधानेऽ
पि संस्कृतिः सक्तुमिश्रलो। एतत्सूत्रेलर्ध लाभादिस्यमपक ... तेयथा॥
र्थं

39

असंस्कृतेन पात्रेण हविर्न जुहुयादिति॥ संस्कारार्थेऽपि पात्रस्यानुवादस्य
दर्शपूर्णपत:। श्रौतकरणोत्पत्त्यादुदात्तवचनादतो नासंस्कृतेन पात्रेण कदाचि
ज्जुहुयाद्धविः॥ ३ एवं वाक्यलक्षणो सौकर्ये इति ततः प्रटुः। हविष्यधिश्रि धि ३
तवद्धद्रष्टाविरुद्धा हापिस्तः॥ आज्ये त्वधिश्रिते यस्मात्तस्मिन्नुद्वासिते
ऽप्यरूः। पात्रस्य तु स्रुवनाद्यौं तेस्तु वेणा ज्याहुत्ताविह॥ तृतीयाश्रुतिरप्येवा
संगता पात्रसंस्कृतौ। ननु प्रकरणान्यत्वात् कालत्यक्तत्वं न युज्यते॥ नास्मि
प्रकरणान्यत्वमस्ति पात्रं च संस्कृतिः। यत्रोभयोरपेक्षा स्यायां संस्का
रे स्याद्धवेक्षणं। संगवेणा याप्नलब्धः श्रौतकल्पे समाख्यया। तत्रापि पा
त्रमस्तीति क्रतोर्नेदमपेक्षते। अनपेक्षा स्यात्तत्रापि सूत्रेण स्यात्स्नेद
ह्विलं। स्तंभनत्सर्वमयत्र कृत्तमप्येवमपि। तथापि ग्राह्यमित्यत्र स्त्रा
प्रकरणं भवता .... णं तस्या नापि स्तत स्तद्वाक्यकल्पना॥ पांक्तित्वं
त्रा

ग

वलिर्वा स्यात्स्रुक्स्रुवाकारस्यास्तु मापकं । स्रुवास्मिन्नवचनात्प्राप्तं कल्पे कल्पं
भवेद्धतः । स्रुवैः वापः प्रणीताभ्युक्षणादपूर्ववत् ॥ सवितुर्वो विधस्त्र-
स्यात्पूर्वोक्तो विलयमंत्रकः । ताश्चापस्तु प्रणीताः स्युः पूर्वमेवेति सूत्रणात्
ब्रह्मत्वः स्थापनं तेषु प्रणीतास्थापनं मतं ॥ प्रोक्षणीश्च भवेत्ते ता-
दूतिलिंगात्तु गम्यते । ग्रहणोदनानुष्ठानमेतस्मिन्नंतरं भवेत् ॥ आ-
स्रावहुतिषु समिध्माज्यस्रुव स्थाल्याश्च बर्हिषां ॥ प्रोक्षणं स्यात्क्रमं तं वास्तु
नान्यत्रोत्पवनं त्वपां ॥ इत्युपयमः स्रुवः ॥ होमद्रव्येषु कुंभपात्रं स्यात्स्रुवः पा-
त्रमतः स्वयं ॥ अतश्चाप्यर्घ्यगृहीतेपि पात्रे तस्मै वसुं स्मृतिः । यस्यास्या-
द्धोमसंबंधः स स्रुवेस्तु स्रुचिमेद्धतो । उद्धृत्य पात्रमिति यत्कल्पे कल्पा- 50
दिति हेयते । तस्योध्वंनेपवादोयं स्रुवः स्यात्कृत्स्नकर्मसु ॥ आज्यहोमेषु ४०
सर्वेषु निमित्तागतेष्वपि । स्रुवेणैवात्र होमः स्यात्स्रुवः पात्रं तु सूत्रणात् ।

स्रुवस्याग्रलक्षणं। यस्मादेतदष्टपर्वलक्षणं। अतोर्घ्यलक्षणं यस्मादष्टौ
रुक्मकेऽष्टलोदिकं॥ तदपत्रगृहीतत्वं स्थालीपाकादिकर्मसु तथा चलिं
गमप्यत्र स्थालीपाकेषु सूत्रणं। प्रतिपत्तिविशेषस्तु कुशोर्ध्वे प्रतः स्मृतः॥
अर्घ्यलक्षणं सूत्राद्ध्वंसर्वमेतत्कृवेदिहा। प्रमाणपरिमाणादि यदन्यदपि
स्व ५ चेष्यते। तद्यथाऽरत्निमात्रः स्रुवो दण्डो दर्वी स्रुचोऽपि च। द्वादशांगुलमेतच्च
वमस्रो होमपात्रकं। ऊर्द्ध्ववृन्तं च मुखालेकंकतो मेक्षणं चरुः। अरत्नावदा
नंपात्री स्यात् कुह्वं वा तुपमालिका॥ अंगुष्ठपर्ववृत्तेन ह्यंगुष्ठं च यतो भवे
त्। स्रुक्कया लिपुष्कराग्रे तुले खाः स्रुः पालिवद्भवेत्॥ अग्निहोत्रस्याहो
मद्धिं कृत्वा मुष्टिर्यतः स्रुक्चिउदग्दण्डेण तस्तस्यास्तत्र चोत्पत्तिरि
ष्यते। लेखाभावे लक्षकं स्यात्तत्र तन्मार्जनद्वयं। स्रुवाद्वस्यात्कुशपोनां
मेक्षणं होमयोग्यतः। भवेदवघृते तस्मिन्नवतं ह्यवदानवतूतेन च स्रु

५

त्रिमात्रावृद्धेर्वेदेवावदानकं। दर्शपूर्णमासयोर्ध्रुवताचस्यात्स्रुववद्बलियोगतः॥ अ
वदानानुनूयस्त्वेकिटादुक्तं वलेर्यतः। उक्तत्रेः पूर्णेदर्वेचपालाशोहोम
योगतः। एवंस्रुग्व्यपदेशे स्यात्तांस्रुक्स्ववत्रौतुखादिरौ। इषीकानडवे
नांघूर्ण्णे खुच्छा लीवतीं ऊर्णसी। मन्त्रपत्यचक्रनिष्ठात्रास्यादाज्यस्याञ्चमो
त्रया। त्रिदंदवशीचानियतानिदंपात्रेतुचारुत्वं। तथाचरायहणादीनांकंड
नादेरपेक्षणं। दृष्टमुपितृतत्सास्यात्तदपेतदपेक्षिते। इतिप्राप्तेसूत्र
मेतत्कंडनादेर्निवारकं॥ अर्थलक्षणमेततुग्रहणंनाव्यदिष्यते॥
पिष्टंचकंडितंपूतंमन्त्रदृष्टंदृष्टोपयोगतः। कंडनायननुष्ठानंमतः सूत्रानु
गम्यते॥ अर्थाद्वेयपरिमाणं स्याद्रुपाकरणकर्मणि। सक्तादीनांतु
कु॰ २ वैल्यंयावद्वदेनहूयते॥ पादिपरिमाणंचतथामूलगवादिषुया ४१
वतार्थः समर्थोततावत्सर्वमवदिति। प्रादेशमात्रः पालाशः समि

ध्योदशास्सप्तवापंचमाध्यायपठिताः प्रकृतौ निविशंतिताः ।। दर्शे च पौर्णमासे
च समिध्योदशापंच चापि व्याघ्रकायांतिस्रोवा प्रवासप्रदर्शे वनु । हुत्वा तंत्रे
समित्रस्ततो दर्भस्तंबग्रहः । सव्येनादाय तान्दर्भान्दक्षिणे । नस्कवंततः ।।
मूले स्रुवग्रहश्च स्याद्द्विस्तो हिस्ताक्षिमंत्रतः । स्रुवेणाज्ये च होमस्स्याद्दाश्च
पुज्यादिकर्मस्तु समिद्भिश्च तु रस्रंतदग्नेः स्यानेप्रकल्पयेनूावायव्यको
णादारभ्य जुहोति घृतधारया । अग्नेप्यं तामवच्छिन्नायस्यम इति मंत्रतः ।
नैरृत्यकेणादारभ्य जुहोति घृतधारया । ईशानां ता[illegible]विच्छिन्नांत्वमग्न इ
ति मंत्रतः ।। नैरृत्यकोणादारभ्य जुहोति घृतधारया ।। ईशानां तामविच्छिन्नो
पस्येम इति मंत्रतः ।। अग्नये वाथ सोमाय जुहुयादाहुतिद्वयं ।। उत्तरार्द्धे
दक्षिणार्द्धे समिद्धे वहुले तथा ।। आघारावाज्यभागो तावितिसंज्ञाभवेद्यतः ।।

आज्यभागपर्यन्तानश्चतुर्णामुपलक्षणं हुत्वा वामाज्यभागात्पामध्ये स्विष्ट
कृतो यथा हूयते तद्वत्प्रधानं स्यादत्र यावाप लक्षणं। एतदेवाहमध्ये त्वाप्रा
धान्यानाहुतयोऽन्त्यगोः। आज्यभागस्विष्टकृतौ हूयेते ग्नेश्च मध्यतः। प्रातिश्रु
ते कर्मणि स्युः प्रधानाहुतयस्त्विमाः। यथाग्निर्जननिते सायाग्नित्ति स्वरुचे
त्रसूत्रस्ता द्वितीयां तं तृतीयां तं चतुर्थ्यं तं च नामकं। कन्यायाः सर्वनाम्नो
त्रस्थाने ग्राह्यं क्रमेण तु॥ प्रधानानंतरं कल्पसाम्यात्स्विष्टकृदाहुतिः॥
अनंतरं सप्तकं स्यात्प्रयश्चाहस्ताद्विवक्षति॥ एवं सर्वत्र सांगेत्र प्रधाने प्रा
पिते पुनः॥ नाज्याहुतिषु सूत्रेण यदात्रादुपकरकं। आज्याहुतिषु स
र्वासु होतस्य पुरस्यते। नित्याहुतिस्वरूपेषु सर्वेषु च जुहोतिषु। तद
थाप्तं तथाना सूपर्वा हो च तिलादिके। ब्रह्मा प्रणीता स्तरणं पवित्रेग्र ४२
हणादिकं॥ नवाधाराविाज्यभागौ च स्विष्टकृत्सप्तमः परं। एतानि न स्युः प

द्येत्र तिलहोमादिकर्मसु।। स्मितिलाफलादेश्च तैले यथास्मिमाक्षिकोतंत्रे
पिसंस्कृतिर्न स्यात्काम्येष्वभ्युदयादिषु।। आहाहोमाहुतौ तंत्रे वैश्वदेवाहु
तिष्वपि नित्यं पक्षिप्यते कर्म तत्र किं न विकल्प्यते।। यद्गुणाभावादन्येषु त
द्येपेक्षा गौणे तिलहोमे कल्पे सामग्र्या नापेक्षा तत्र कर्मणः। वैश्वदेवप्रितं
त्रेस्या नापेक्षा यावदुक्तितः। अन्यस्य तिलहोमादौ कृत्स्नं तंत्र तिलादिके।।
तद्धि स्मृतिपुराणादिना कीर्तितकिञ्चास्विकं।। तत्र साधारणं तंत्रं पुरा
णादौ न यातितत्। अनपेक्षितमन्यत्र नत्वपूर्वं विधीयते।। होमे च वैश्वदे
वे च यद्धोतं त्रेमचेदिति। कालो मस्तद्विधाने स्याद्धस्तिनि साहुतिष्वति। नित्यं
पक्षिप्यते कर्म तत्र वाक्यस्य संगतिः। तिलादिकेषु होमेषु यदि स्यादर्थसं
गतिः। तत्किमपराद्धं तत्तदर्थे तंत्रमस्तिचेत्। एवं तर्हि दृष्यते स्मृत्यंशाद्दानि
त्याहुतिष्वपि। नित्यं क्षिप्यते कर्म तत्र बुद्धिः प्रवर्त्तते। यथा तक्षिप्यते कर्म तथा

त्वर्य्यादिद्वैविध्यः ।। अनुष्ठानेऽभेदे एवं सूत्रं नित्याहुतिनिष्ठिति । नित्याहुति
ष्वनुष्ठानं यथास्यामेवं देवसु । यास्वाहुतिष्वनुष्ठानता नित्याहुतस्यापे
मताः । गांदष्टाःसदर्शं कश्चिद्यथाप्याह हस्तगो दिति । एवमत्राप्यनुष्ठानमु
पमानप्रमाणतः । एवं प्राकाहितेनं तानुपदेष्टुं जुहोत्येयः । नित्याहुतिस्व
43 रूपेषु तेषु तंत्रे विकल्पातो । इष्ट्यां प्राप्तोपि संस्कारेण स्यान्नित्याहुतौ
यथा ।। इतरेषामसंस्कार इति सूत्रेण वारणात् । तथा च वैश्वदेवेपि सि
द्धस्य हुत्वा हुयादिति ।। संस्काराणामनुष्ठाने न स्मौ ग्रहणादिकं । एतस्या
पाद्या त्र नास्ति संस्कारस्तेषु कर्मसु ।। स्मरणादिकल्पेत नित्याहुतिषु स्मृ
तः ।। तद्यथाद्येत यानास्तु हृतत्वात् ग्रहणादिना । कोष्ठादिः यः पृथमावेग्र
हणं भिद्यथात्रसः । आसादनं नांतराये प्राप्तौ लं ग्रहणे सति । एतदेवस्मृ 43
पक्षोपं माहाज्याहुतिधार्मिकं । धाना होमं पाकमात्रे ग्रहणादिनवेद्यतः । पक्षं

उक्थ्यस्य धर्मत्वाद्दर्पक्वन तिलादिषु। नासंस्कृतेन तेसाज्यस्यापक्वान्नैलादिके
षु ना॥ कांडपुच्छे सु दूर्यास्तु गुग्गुले स्सर्षपादिषु। आज्येन संस्कृतिर्यत्र तं यत्र
त्रं विकल्प्यते॥ अत एवाज्यसंस्कारः पयाज्याहुतिष्विति। एवमंगविकल्पार्थम
त्रसूत्रद्वयं॥ नाज्याहुतिषु तत्सूर्वनित्याहुतिषु चोत्तरं। तेनचैवानंतरितं
विकल्पार्थे वसप्तकं। सूत्रात्लां संगनिष्ठं वं त्रयाल्ले मुच्यते यथा। आघा
रावाज्यभागौ च स्विष्टकृत्स्तरलं तथा। आज्याहुतिष्ठ नित्यं स्यात्रित्याहुतिम
दहेतु चा। कियन्निसमिहाकां स्यामवेद्यदितदोत्तरं। यदनिसमिहोक्तं पद्वय
मात्लं च सप्तकं॥ तद्वर्जमितरद्यत्स्यात्स्वावापस्थान संज्ञकं॥ एतन्नित्यं भवेत्ते
षु उहोतिष्विति संगतिः॥ दष्टार्थत्वे पिसामिधोसंख्यापाद्दष्टकारिता। का
ष्ठानां तिपमेथे वंदष्टो स्विष्टे स्तु काष्ठके॥ नात्तत्र केचिनावाक्याद्दहिता
विप्रतर्पलं॥ अत एव विवाहेगामुक्ता चन विकल्प्यते। दष्टार्थत्स्रुज्जपस्ति

षः श्रां त्वर्थः श्रां न दृष्टस्यं ॥ अतः प्रतिष्ठितादिष्टिष्टकेवान् सर्वकर्मसु ॥ अन्तरतं
क्लिष्टस्ततो व्याहृत्यादेर्विधीयते । महाव्याहृतिसूत्रेण व्याहृत्याद्यपि तन्नतु ॥ एके
नैवात्र सूत्रेण विधानमनुमयोर्मतं । न दूषणं वाक्यभेदो वैदिकं तत्रसूत्रितो भू
र्भुवः स्वरिति व्यस्ताः समस्ता अपि तास्ततः । स्वाहान्ताः स्वाश्रूतस्तोपि महा
व्याहृतयो विमताः । पुनः समस्तास्ताश्चैवमं त्रीयाश्चागन्तुत्वेन श्रौतक
ल्पादिमे सर्वप्रायश्चित्ताहुतां उभे । प्रजापतउपद्रुत्वेर्थ— । ध्यात्वा त्या
हृतिसप्तमीत्राबाधेव बहिरेवैताद्रुत्याहांतरबाध्यतः । एतासु च वर्जयित्वैत
द्वावापरस्यानमुन्यते । यद्वा कल्पसामान्याल्लध्ये न्यासूक्ततोप वा । अतो
यदितरत्कर्म प्रधानाहुत्यनन्तरं । अर्वाक्लिष्टकृतस्त... स्यादावापस्था
नबाध्यतः ॥ अत्रोक्ततेसूत्रमेतत्सूत्रयित्वा ततो द्वयोपुत्रं नाउसाहुतिष्टे
तां नित्याहुतिषु चोत्तरी अत्रैव स्तरणं चेति साधीयस्तरणं लघुस्पष्टः ४४

सर्वविकल्पश्च स्तरणादर्भैर्वेदिरिति ॥ अत्र ब्रूमः स्तरणमाघारादेः पतो
मवेत। सप्तकस्याप्यकरणे तदास्मानिति नेष्यते। सह सर्वविकल्पः स्या
त्क्रमेणैः स्तां विकल्पते। अतस्तु युगपत्स्तस्यान्नवा स्याद्विषमोपि वा। पूर्वद
र्शपथैवमेव स्तरणाकरणं यदा। आघारादेव तनुष्ठानितदास्यादिति नेष्य
ते। कृतेपि स्तरणे नस्यादाघारादीनि गम्यते। आघारादेः स्वभविपि स्तर
णं न भवेदिति। दक्षिणाववि वा हेतुस्तु पक्षे नात्र सूत्रिता॥ होमान्ते साभवे दे
तज्ञास्य कर्त्री विचारितं॥ आत्मेह विविध धर्मा स्थालीपाकादिकेषु ये॥
पात्रासंभवभावाभ्यां मते पुस्ते न सूत्रिताः॥ उपग्रह कुशानां च संख्या स्यं
च विंशतिः। अभ्युपचयपात्रान्नग्रेर्वासोत्सिमन्त्रतः। हस्तेन वाहि पे
द्धौति स्तौपमसमिधः॥ द्विपत्रं कपिंजलाधिकरणे त्रित्वसिद्धिः। समे ख
चिा पर्युक्षणं पवित्राभ्यां पूर्ववन्मंत्रवर्जितं। मार्जनं प्रतिपत्तिस्त्वात्रैवेनेदम

पीहतनू। ननु भस्यांगमेतस्मान्नैतद्भवेसतीष्यते॥ कृतार्थत्वेतद्धिपेदग्नैपवि
त्रैप्रतिपत्तितां। वर्हिहोमोपसहस्तेनधीर्णस्य वैकमोश्चतः। प्रणीतापात्र
प्रनीपपस्त्रावादग्निपरिस्पचा। प्राग्वोदग्वापनिनयेद्दुदग्वृहत्नविसर्जनं। प्र
पमांतांचस्नानस्याद्विप्रतत्वेजपाविति। कृप्तः प्राप्तितिश्च तःकल्पोविद्
त्वर्जस्तोचिंत्यते। वस्यत्वेनंहिविकृतोचिंतितः। कृप्तितामियात्। इहप्रधा
नहोमार्थमंत्राम्नानेकृतंयतः। अतआम्नातमंत्राःस्वविकृतिष्वपयंमतः।
पाक्षांप्रधानस्याननुदेवतामात्रचोदना। तास्वनाम्नातमंत्रास्तुकथंनुप
कृतिमवेक्ष। तद्देवदैवतंतत्रचतुर्थ्यंतेनसंपुतां स्वाहांतंसत्वमंत्रस्यात्तेनै
वजुहुयादिति। सचात्रनामकरले आसै। स्वाहतिसूत्रितं। अत्वार्यमल
होमेचपौर्णमासेचदर्शके। नवास्त्रेनेवाश्वयुज्यांचैवा। सोवैत्र्यांचमावपि॥

प्रत्यासिप्रकरणेष्वसमावपि विकल्पिते। नैमित्तिकेषु चरुषु सर्वेष्विदं
च दैवतं। आदिष्टदेवतासूक्तमनादिष्टास्तु वक्ष्यति। पुरस्ताच्चोपरिष्टा
द्दैवैताभिर्जुहुयादिति प्रधानाहुतिं मन्त्रांस्तु विचार्याङ्गं विचार्यते। होम
कल्पोपमेवमस्याप्यो व्याख्यातः प्रतिश्रुते॥ ॥इति नवमः खण्डः॥ उक्तप्रा
तिश्रुतः कल्पः प्रकृतिर्भूतिकर्मणां। विकृतिः स्यात्प्रकृतिवत्सर्वासामि
त्ययं मतः॥ अभूतिष्वपि सर्वासु चरुहोमे प्रकृतिस्त्वयं। अनयाप्याहुती
नां स्याद्दग्विधानादिकेपि च। कल्पे क्वाद्यधिकेर्द्धमैषु क्तानामपयं
मतः॥ अतः शाखापशून्मां स्यात्सर्वेषामविशेषतः॥ सर्वत्रापि च कल्पोक्तां
स्यात्प्रकृतिस्त्वयमेव तु। अरण्यकविधानाद्दौ श्रौतकल्पेपि चेष्यते। शा
लाग्निसाध्येष्वपि च पाकयज्ञेषु चायं मतः॥ चरुश्च तिलहोमादावपि प्रकृति

श्चिच्यते। तएतत्तृत्ति त्रैशा क्यापप्याचे विषयीकृताः। तेषामेषां धर्म्म आतन्कृ
तमत्रम वदिदं। अपूर्वाः पाकयज्ञास्सु दर्विहोमाहितेमताः। प्रयो आदेर
नुष्ठानमंग आस्स्नैवेदांतदेतदच्यदप्रश्नोकोकृत्वा दुपेदितं। कृतादी
नांधर्म आतमुक्तं पूर्वमतेगकां कुक्तैस्माध्यास्तो धर्मस्त्वनूर्ध्वद्यादिकर्मसु।
जुहोतैश्चौतकल्पेपिश्रौड़ादिदर्पद आताविपि। विस्त्रौकेआनुर्त्यआनुष्ठ
तादौ सर्वकर्मसु॥ आत्मानं दूद्ध पं स्पृष्ट्वा परस्या विस्पृष्टोदकः॥ ॥इति
दशमः खंडः॥॥ ॥ प्रसंगादिकृतौविंतावृतायाधर्मविंतने। च्युतधनेचि
५४ कारंस्मातमपंस्मार स्पष्ट्वाए तांरात्रीमण्वप्रापपामारभ्यविवाहनं। श्चौ
भू तिवापरश्चौवाभाविलग्नवलादिभि॥ तस्मांमरात्र्यांस्त्रियंकुर्यु
र्दौतैनचूतादिभिः। संस्कार्यंस्य समावारा द्वौलादेरस्तावा धेसः॥ ४६
अर्प्यास्माति श्रुतौहोमः प्रागस्याकर्मणोमतः। वृताकन्यांप्रातरेव

ततो रक्षादिकं निक्षिप्य । रक्षाबंधनमप्यत्र केचिदाचार्यकर्तृकं ॥ अत्र प्राधा
न्यमारभ्य सर्वत्र षष्ठीतिभूतिषु । अयं तत्स्वामिना वोक्तं तदस्त्रैव मयोच्यते
तैरेव पंचभिः श्लोकैर्मंत्रैर्लौकिकेन तद्यथा । रक्षाबंधनमात्रादौ कुर्यात्संस्का
रकर्मसु । व्रीहितंदुलसंपूर्णं सतांबूलं सभूतिकं । नवसूत्रयुतं कांस्य
पात्रमानीय तत्र च । निधाय पुरतो भूम्यां समभ्यर्च्य द्विजोत्तमान् आनुपूर्व्या
हवाचनं कृत्वा प्रोक्तं तु निमित्तकं ॥ त्र्यंबककामदुघा मूर्ते त्रिरूप मृडप्रभस्मना ।
अंगुष्ठायानामिकाभ्यां तु मंत्रस्यावृत्तिरिष्यते ॥ विश्वेत्रातरुचा पुंसां व
ध्नीयाद्दक्षिणे करे ॥ यदि वामकरे स्त्रीणां बृहत्सामेति बंधनं । रक्षां हि
स्मा पुनः स्त्रीभिः न्नाभिर्गोवा वध्येद्ध्यः । बृहत्साममहात्रभृद्धृद्धवृ [illegible] त्रिवृ
न्मौ ज्ञाशुभितमुग्रवीरं । इदं स्तोमे तपंचदशेनमध्यमिदं वातेन सगरे
णरक्षा । अंकुमार्यपल्लमफलंतं ते नैवात्रापि तदेवेन ॥ तैरेव सप्तभिः श्लो

कैरनत्तस्तदपिपच्यते॥ बैल्वादेरुक्तवादर्वीकृत्तमेपंचमेपवा॥ ॐ मनहस्त्र
पुक्षैर्हिविदध्याद्दंकुरार्पणं। ॐ षधीशोपतः सोमस्तस्मान्नु निक्षिनि
र्वपेत्॥ दूर्वांकुरैस्तु संनद्धाः शुक्लसूत्रेण वेष्टिताः॥ शुद्धमृत्तिकपूर्णास्ताभ
वेयुः पंचपालिकाः॥ व्रीह्यादिधान्यमाद्यतिलमाषादिवर्जितं॥ स्था
पयेकांष्पपात्रेवाजलमानीयतत्रवा॥ स्वस्तिवाचनतमत्रस्यादुद्धान्यादान्य
पिसेचयेत॥ ब्रह्मणं मध्यमायां तु पूर्वस्यामिंद्रमेवच॥ दक्षिणस्यांप
मं विंद्याद्वारुणप्यां वरुणं तथा॥ धनदं तूत्तरस्यां तु पालिकासु यथा
क्रमं॥ पा ॐ षधीरितिसूक्तेनौषधीरभिमंत्र्य च तु॥ सेवनंचापनं कुर्यात्स
नः सेचनमेवचा॥ वृद्धपूर्वं तु तच्च स्यात्स्वपंचैवचमण्पा॥ शेषः अनेनैव क्रमे
णैतादिक्षु संस्थाप्य पालिकाः॥ विन्यस्य मध्यमा पूर्वे प्राच्यां पश्चिम
तस्तथा॥ कुर्वीत मूर्तिकमीलि मध्ये सर्वा॥ लिंसान्निध्यार्थं हा भिषेकहव

तस्मान्न वर्जयेत्तान्यापि॥ स्वस्तिवाचनमन्त्रस्यादं कुर्यात्सर्वकर्मणि। यदुक्तं तद्ब्रुते नो
क्तं तद्दादशभिरुच्यते। स्वस्तिवाचनमन्त्रेषु गृह्यकर्मसु केषुचित्॥ अदृष्टमपि शा
स्त्रेस्मिन्मंगलार्थमुदाहितं॥ अर्चिता ब्राह्मणाः सम्यग्गांधपुष्पैः सद
क्षिणैः॥ विशिष्टपुण्याध्वानं भूत्वा वक्ष्यामो देर्ममाणवः॥ तिष्ठेदाचपि
तातेषां दक्षिणो दश्चुखस्तथा॥ विमंत्रं कुनमपांपूर्णं पिहितानन मर्चितं॥
अथवा पितुर्वाहु दक्षिणोंतु इत्युखवतथा॥ विमंत्रं कुंभमयांपूर्णं समाश्रिताः॥
तिष्ठंत्क दङ्मुखाः सम कुर्संस्कापस्तित्रतत्रतु॥ मन इत्यादिकं मंत्रमेकाग्रमति
नादिशेत्॥ मन स्मस्म इतिवूपुस्ते समाहितपूर्वकं॥ प्रसीदंतु भवं तद्दत्सुरथवा
वपितावदेत्॥ प्रसन्नास्म इतिस्पष्टमावह्नीदं स्त्रपार्चिताः॥ शांतिपुष्टाध्य
विद्यायाः शब्दैः पंचदशैव तु॥ अस्तुशब्दांतमुभ्येतवाचपित्वातथापरैः॥ पु
स्तुस्यदेवतानां तु होमं कुर्याद्विचक्षणः। तस्यानामगृहीत्वाथपीयतामिति

भीषतां पुण्याहं स्वस्तिमृद्धिं च भवन्तः ब्रुवं त्विति ॥ पुण्याहवाचनं त्रिराव
र्त्तेभवद्यद्वाच्चिनापश्चात्पुण्याहादित्रिरभ्यासं मंत्रमध्योच्चनिस्वनं ॥ आ
वद्याक्षत्रिभिस्सर्वे यथाक्रमपदं पदं । प्रसूक्त विप्रश्चभेदस्तुतीयस्त्वप्य
तोमिभि ॥ आपइत्यादिभिः शांतिं ततः कुर्युः समाहिताः । स्वस्तिवाच
नमत्रैष सर्वकर्मविधिकर्मणां । आद्यावन्तौ प्रयोक्तव्यमितिपद्मविदां ५८
मतं । शान्तिस्तु विस्तरात्पुष्टिर्वृद्धिश्च विघ्नमेव च । आयुष्यं च तथा सौम्यं भि
वंकर्मोपक्रमो मतः ॥ कर्मपुत्रतथा वेदस्याद्यात्र धनधान्यवा । अन्ते समृ
द्धिपंचानामिष्टसंपद्धेतुरदशा ॥ अनिष्टनिरसनमस्त्विति पंचदशोम
तः । मनः समाधीयतां च मनइत्यादि मंत्रकः । स्वस्तिवाचनमन्त्रापिस्तु ४८
पलेनप्रदर्शितं ॥ ब्राह्मणे स्वस्तिवाच्येति तत्र तत्र भवेद्दिदं ॥ अद्यरात्रे क्ष
ततेनु समाचारांस्तु लोलोकिकान । स्नानेतत्कारयंस्तत्र सर्वैविधस्यादि

त्रिभिस्तैः। स्नापयन्ति पुनस्तैस्तां चतुर्भिः कलशोदकैः॥ एतत्स्नानं च चौला
दः संस्कार्यस्योक्तं वा भवेत्॥ शंखपुष्पी वकुलं च वालको नागकेसरं॥
सर्वौषध्य एताः स्युः शृंखलिताः पंचसंयुताः। पूगपत्रं कुरंजं यांम्रवदरो द
वशालामलं। तुत्रमानि फलान्याहुः। मधुरमिश्रं वदनादितुं। रक्तं वासः॥
कुसुंभेन नवं वा परिधापयेत्॥ पुंसोऽहतं तु नियतं कन्यायास्तद्विक
ल्पते। आचार्यः स्थापयित्वाग्निं लौलिकं स्थंडिलेषु च॥ आत्मनो दक्षि
णे भागे पश्चादग्नेश्च कन्यकां॥ उपवेश्य जुहोत्यग्नौ तया त्वारब्ध एव
तु॥ दक्षिणे न करे लो वस्तचस्या दक्षिणे लेकरे॥ द्रव्यस्यागस्त्यो होमिक
न्यायाश्च वरस्य च॥ आचार्यश्च वरे लो व वोदितो जुहुयादिति। स्वयं हो
मो वरस्य स्यान्नाचारं भोक्ष्यसंभवात्॥ पत आहुतिदक्षिणत्र पुंसद्रस्य धि
कारितां। पतिश्रुता वृतातं त्रं तनुयाद्गुभयादुत्रतु। व्यस्तामिश्रव समस्ता

मिर्हुत्वा व्याहृतिभिस्ततः। जुहुयाद्गन्धपुष्पाद्यैः स्वाहेत्यादि पाशत्रयो दर्भा॥
आवापस्थान आज्येन स्रुवेणोद्वज्जुहोति च। कुशानां प्रतिपत्त्यादि विस
र्गं च पवित्रयोः। हुत्वा नर्त्तनमन्त्रस्यात्तद्दत्ते विघ्नतर्पणं॥ अन्यद्दर्भ
ग्रन्थनं तु कुर्यात्पाद्यादिविकल्पितं। तदा विमुच्य ब्रह्माणं तृप्तिरन्त्रांतरे
भवेत्। कुशलावर्त्तनेयाः स्फः स्ताश्च तत्स्वश्च तर्पयेत्। पिंडाभिः स
वास्ताश्च नर्त्तने कुशलाश्च ताः॥ अष्टौ वास्तुरूपाशाके स्नापेना
पितोषधे पत्॥ स्वयस्तत्प्रो नर्त्तनं तद्दर्भाकृमिति तन्निर्दिशो। पूर्वमेव भ
वेत्तासां संग्रहदापस्य चाभानं। स्तुरूपा तर्पयेत्पित्वोक्तैः शूद्रो वा धामता
श्वताः। लं तत्स्वादन्त्र दप्य लैंगो श्राद्धे व्यादिपूजनं। कार्यं कुलक्रमा
चाराकृतः स्यान्नर्त्तनादिकं। त्रिविधं शिल्पमिति यत्त्रिविधं तच्चतुर्विधं॥ ४८
वत्सकं भरतोध्याये लहलोहिं भवेद्दतः। चतुरानर्त्तनं कुर्युरिति दि
कल्प्यते ततः। चतुर्विधं तु नेपथ्यं पुस्तोलंकारएव च। तथांगरचनावस्था

पिसंपंदत्त्वादिजनितमंजनेस्तमन्वितं॥उन्नदेलापमंत्रेण गृह्णातिवरएवत
त॥ओं क्लोः समंजनंकुर्यात्कस्यापावरएवनु।समंजंलितिमंत्रेणसंस्का
रकमयोश्चतुः॥पक्षेपुमितिमंत्रेणत्रिः।भ्वेतांधालललीवुरः॥कन्यापाद
स्थिलेपालोस्तमंतार्धदद्यातितं।कृपंरूपमथादर्शस्यरूपविलो
कनं॥ओंतसेचाविकेवापरक्तंत्कोवमंगतं।कुलेपि—नीलभाव्
स्यान्नंत्वार्थोप्येवमेवहि॥ग्रीवासूत्रंववक्तव्यमुक्तःप्रतिसरस्तिति।
यनाद्धिपत्समावाससोतेप्रतिसरंमवेत।तस्याचाग्निलस्तथा॥ए
तेवर्णास्तुविज्ञेयाश्चत्वारोगीतयोजकाः॥ततंचैवावनद्धंचघनंसुषिरमेव
वाचतुर्विधंतुविज्ञेयमातोद्यंलक्षणान्वितं।अभिषुक्तैर्लक्षणानिमरता
द्यापशास्त्रतः।लातव्यान्यत्रसं——क्षेपःपृथक्कुत्स्नंतुतद्यथा॥एता॥एवे
तिकर्मैतद्धरस्याप्यत्रदृश्यते।तस्यवैश्रवणोयेभानायवेत्याहुतिदद्यं॥

होमान्तमत्र दद्याद्दक्षिणामधिकं चोपदिक्ष्यते। निवृत्ते नर्त्तनेऽप्यातः स्ततो ब्राह्मणे
तर्पणं। सर्वतंत्रे भवेत्पहोतिषमं वा न दिक्ष्यते। ततः स्यादाभ्युदयिकं चतुर्थे
वक्ष्यते नु तत्। स्नातं वरं समानस्य कारयन्ति कुलस्त्रियः। आसंयामुप
विष्टस्य सितछत्रधृतस्य तन्तुपादुकारूढपादस्य पादुके च शमीमये॥
50 कुर्दुवर्णा च पिस्याता तद्द्वास्तं यपीष्यते। परितपालिकाभिश्च पंचभीरद्धि
तस्य चाधीते नवारिणा पूर्णकलशैरेव मंगलैः। आसंदा पादुके छत्र
मृतेस्यातस्त्रियाऽपि। ततः शुक्लांवरधरो शुक्लमाल्यानुलेपनो॥ कृतमं
गलिकोस्यातामुद्दिश्य लोदधूवरौ। दूर्वांकुरशमीपत्रशांखपुष्पाश्च चं
दनैः। रोचनादधि कस्तूरीनागकेसरमष्टमं। एतानि मंगलान्याहुः स
प्तपक्ष्मवादिषु। व्रीहितंदुलसंपूर्णं दूर्वांकुरशमीयुतं। कांस्यपात्रं स ५०
सतांवूलमाहुर्वर्द्धापनं वुधाः। मूलत्रपिण्डलवणं लोहदीपोदकांशुकानु

त्वरितं च परितो पूरितप्रतिबंधनं। आभाषित्वानयं स्येनं समाचा
रमस्त्रियः। कन्या वेश्मानितं वात्र सुपद्मस्यापि मतं। यतो वदत्सु मदना
दो स्त्रीभिस्तु प्रतिकूलतां। आनुकूल्यं मदस्य मदो दृष्टं चोपस्थितं गृहे।
स्त्रीभिर्वृतः स्वसख्यपनैर्वातिबंधुपदातिभिः स्वलंकृतं सितछत्रो यायाय
दश्वादिभिर्वरः। प्रपदघंसा विधवाद्यसादिपदातिं गतः। पुमांसोऽप्यन
पत्नीका युवानः प्रापयंति तं। ताश्च प्रलदयं स्येनं गृहे कौतुककारये
त्। कन्या वितत गृहे चित्रचित्रकाद्यैस्तु तिर्मितं। तत्र पूर्वं गृहद्वारि स्त्री
भिर्वर्धापितो वरः। कुमार्या दर्शनार्थं तत्प्रविश्य कौतुकालयं।। भुक्तं
च कुमारी तां वरः पश्येद्यथोभयो वरमेव तु कन्या सा तथोपविशत
स्तु तौ। अन्योन्यमात्मानाद्येतेनि विशेतां ततो दृशौ। आचाम्याद्दि
ले हस्ते फलं मदनसन्निहितं।। वध्वासादि सकन्यायाः साधितस्य ततः परं।

पुवत्तीभिरनुज्ञातोवासोदद्याद्वरोधरं॥ शुक्लंनवंचकथायारंभ्यासादितिमं
त्रतः।परिधत्रेचस्मात्तूष्णीमेवंदद्यार्ध्यताभवेत्॥पात्रंदत्त्वाद्विजानितमंजनेन
समन्वितं।उत्तरेणाग्नेर्मंत्रेणगृह्णातिवरएवतत्॥ अक्ष्णोःसमंजनंकुर्यात्कन्या
यावरएवतु।समंजेसंत्वितिमंत्रेणसंस्कारउभयोश्चतुः।यथेयमितिमंत्रेणत्रिः
श्वेतांशालशालीवरः॥कन्यायाःदद्यात्लोपालोसीमंतार्थंददातितां।रूपंरूपमयं
६। दर्शसव्येरूपविलोकनं॥आतसंवाविकंवाथरक्तंकृष्णंचमंगतं।कृष्णेपिनाल
भावेःस्यान्नंत्वार्योविवमेवहि।ग्रीवासूत्रंचवक्त्रेत्समुक्तःपतिसरेस्थितिः।ये
नाद्रियत्समाचारामयौतंपतिसरंभवेत्॥तस्याप्यनुग्रहार्थंतत्कौवासूत्रेभि
धानकं।त्रिपुरस्यानेपुरन्नाद्येग्रेथितमग्निमिन्द्रेभिः॥कन्यायाज्ञात
तयोभ्रातामातुलतत्सुताः।तेषामन्यतमःकश्चिदुपनीतस्तुमंत्रवित्॥नी ५१
ललोहितमंत्रेणकन्याकंठेकरो ततः।ज्ञातीनामेवसंस्कारः।कंठेमाष्यो
नचात्मतः।सौभाग्यादिविवृद्ध्यर्थंपित्रादीनामोदयेन्मुदा।सूत्रप्रोतानितत्कौ

यमधूकानि चरः। खर्पं। कंठे बध्नाति कन्यायाः वाङ्मात्रधुर्यायमधिवेत्तिं। प्रतिश्रु
तादिभिः कन्यासंस्कारैरेतदंतकैः। प्रतिग्रहे प्रयोग्य स्यादप्यतस्याः प्रतिग्रहः।
कन्याविवाहः प्रियं प्राप्तं मैत्रेणोपपन्नं नार्हयेत्। भास्वायज्ञविधाने न विधिः कुले
गवेचमः। गवाजेनाप्यवान्तेयमांसम् [illegible] येन वार्हयेत्। पूर्वं तु मधुपर्कः स्याद्
तकल्पैव तद्विधिः। अर्हयित्वा विवाहे गामिति सूत्रादिहेष्यते॥ सात्त्रैवपमतो श्लो
कैः स्वकैर्विंशतिभिर्यथा। कूर्च्चः पाद्यार्घ्यमधुकर्मच्च माचमनीकं॥ मधुपर्कस्य जो
येतस्मूर्वमुत्तरतो भवेत्॥ प्राङ्मुखः प्राङ्मुखो वा भवत्यु[illegible] स्वधेतरः॥ आदाय
कूर्चं त्रिः प्राह कूर्चं द्न्यपरस्त्वथ प्रतिगृह्य कूर्चं तं तूष्णीं महं वर्ष्मेति मंत्रतः। प्राग्वो
दग्बा निधायैनमध्यासनेवाप्यिति पृथति॥ आदाय पाद्यमुदकं पाद्यं त्रिरितमो
वदेत्। विराजइति मंत्रेणैतदपरस्त्वपरः। पदानि नयेत्सु स्ततः पूर्वं गृहीत्वा पू
र्णमंजलिः। प्रक्षालयेत्ततः पादावितरो[illegible] स्यमद्विजः। दक्षिणं क्षालयेत्पू
र्वं सव्यं शूद्रो वरस्य तु॥ नीलेतरस्त्रियाहार्घ्यमपरस्त्वेदयोनयेत्॥ अवदेत्त्रि
रापाचमेनीयमथापरः। आपो हिष्ठेति तिसृभिरावामे [illegible] पयः। मधुपर्क

मधादाय कांस्यस्थमितरेव दद्यात्। मधुपर्क इति त्रिरुक्तं प्रोक्ते प्राशित्रवसर:॥
मित्रस्य त्वेति मंत्रेण वीक्षिते तस्य प्रतिग्रहः। देवस्य त्वेति मंत्रेण पश्चास्तेन
धिकेनस्तु गृहीत्वा दक्षिणेनाथ पात्रं सव्ये करोतीति तत्। अंगुष्ठोपकनिष्ठा
भ्यां पूर्वां दक्षिणपहं सं वा। कांस्यपात्रस्य पूर्वार्द्धं वसवस्त्वेति मंत्रतः॥ निर्लि
प्य तूष्णीं दक्षिणं रुद्रे दापितत्वष्टा। पितरस्त्वा दक्षिणे दक्षिणे ऊर्द्ध
निर्लेपयेत्॥ एवं सर्वत्र तत आगत्य रुद्रेष्वपि लेपनं। अपसव्यमपां स्यपूर्वी
मक्षिन्नोर्द्धपि चोत्तरे। कुर्वंति गुणयोगात्वनेति केचिन्नतन्मते। आदित्या
स्त्वा पर आस्त्वा पश्चात् उत्तरतः क्रमात्॥ पात्रमध्यादिपेदूर्द्धं विश्वेत्वेति
तु मंत्रतः॥ महाव्याहृतिभिः प्राग्रूपमस्ताभिस्तिसृभिस्ततः। ऊर्द्धमादाय
तस्यात्रं समस्ताभिः कियत्सितेत्॥ ता व्याहृतीरनावांतोध्याहरेद्दाचमे
ततः। विप्रेभ्यस्तु वा तच्च दद्यादिष्टं कुर्यात्सर्वं पिबेत वा। दध्याज्यं मधुसंपृक्तं
मधुपर्कं प्रचक्षते। दर्भपुष्पपवैर्युक्तं पात्रे वैवास्य पद्धिपेत्। चेत्स्याकारं

षणां कश्चिद्यदागच्छेन्मधुपर्कस्तदा भवेत्॥ जामात्रा आगतायैवं मधुपर्कस्तु
सूत्रतः। दानप्रतिग्रहावर्थात्कन्यायाः कौतुके ततः। सूत्राग्निर्वर्ज्य संस्कारान्मौ
नाग्यउननानथ। मंथ्वाहरत्नोभ्यां तु विवाहाग्निं परिग्रहेत्। पश्चादग्नेरूपवि
शोधरस्तस्य च दक्षिणे॥ कन्योत्तरत आचार्यः प्रतिश्रुतविधानतः। समूहनादि
कर्मान्त आज्यभागान्तमानयेत्। स्तरणोयुगज्ञातं तद्विकल्पितमत्र तु आज्य
स्यानरतं लाजा भवेयुः पात्रसादने। तवे सूर्ये वसिद्धास्ते शमीपत्रैः स्तुमिश्रि
ताः ततस्तु वस्त्रतस्तामत्र दर्वी वा रत्नीन वा॥ समिधश्च कुशाद्व्यग्रवायव्येर्थं तल
तः क्रमात्॥ उलूपाद्यं च लाजांस्तान्नमिर्वार्यसादनं॥ प्रागग्रे भूर्ये मायं दर्वीला
जांश्चसादयेत्। स्तुवंच तोपयि त्वाय समिद्धोमादि पूर्ववत्॥ अन्वारंभो वरतस्या
आचार्येऽपि वरस्य सः। महाव्याहृतिभिर्होमो व्यस्ताभिस्तिसृभिर्गुरोः। अन्य
त्र नु विवाहाय इति कर्म भवेत् क्वचित्॥ आहुतीनामनादेशे परिस्तो भूतिकर्मणः॥
व्यस्ताभिश्च समस्ताभिर्होमश्चतसृभिर्भवेत्॥ इति द्वादशः खंडः॥ ॥पितान्त्राता

पकन्याया असिना वाप्युचेलेन वा। संस्कारा द्वातिच मंत्रेण प्राङ्मुख्याः संमुखः स्थितः॥
आदाय संस्कृतादाज्यादाज्यं मूर्द्धनि निक्षिपेत्॥ स्वाहाकारश्च मंत्रान्ते देवतं तु
प्रजापतिः। ग्राम्यं शारीरसंस्कारादेवतेष्विति कर्मसु॥ तथा निषेकहोमादाविष्ट
स्तुप्रतिपत्तिषु। ज्योतिर्विदुपदिष्टे च लग्ने पाणिग्रहो भवेत्॥ प्राङ्मुख्याः
सन्मुखस्थित्विष्टन्नासीना पार्श्वदक्षिणे॥ पाणिं सांगुष्ठमुत्तानं पाणिना द
क्षिणेन तु। उत्तानेन च गृह्णीयान्मंत्रो गृह्णामिते मतः॥ कन्याहस्ते शमीगर्भो द
श्वस्यादाहृतां त्वचं॥ आचार्याद्दंपती पिष्टामर्दयंति करग्रहे॥ तिष्ठन्तित्वनर
धिकारेऽपि पुनस्तत्रैव सूत्रेण तु॥ स्त्रियाः सह पुमान् कुर्वन् सर्वकर्माणि कालत्र
यो॥ ऊर्ध्वः प्रत्यङ्मुखः स्यात्स्त्री वासीना प्राङ्मुखी तथा तां पूषन्निति पंचर्चं म
मोहमिति मंत्रकं। उपेत्य पाणिं गृहीत्वैते पाणिग्रहणिकामनाः॥ इदस्नूपीप्राश्या ५८
वधेपुः कन्यां विप्रा ऊर्ध्वमुखपुंजोर्चिताः॥ सखि विधानादेतदिष्टं सुपद्धेनापि संम

नवापचेत्॥ आयासं जुहुयाल्लाजाहोमः कामेन चेप्सितो संनिधानान्मंत्रग
तः पत्न्यश्चैव चतुर्थकं। इत्यादिभिर्मंत्रैरीशान्यां तु पदक्रमं॥ वधूं सप्तभिराचार्यो
भवांतेकारयेद्यथा दक्षिणं प्रथमे कामे न्यस्य हीतं तो वधूः॥ म्नहेयादुत्तमो वधा
वरः स्तुतकारगृहः। ॐ ख्रौं तौ प्राङ्मुखावास्तां सप्तमादुत्तरे पदे। पदानि तानि
चान्यानि मद्भिः मे प्रोक्ष्य पात्रं हावकः। तिष्ठंतु दङ्मुखो विप्र कलशं दक्षिणे स्थितः॥
स्तचेनापोभिषिंचेत्तौ पल्लवैः कलशोदकैः॥ आस्थिका मूर्द्धनि तयोः कुंभेनैवा
वसिंचति। वध्वाः पूर्वमुदक्संस्थं विमुंचति ततः करं। पूर्ववज्जघनेनाग्निमासी
रसूत्रपृच्छति। पिता वरस्याधिकाराज्ञां ददानीति हावकं॥ पित्रभावे ह्यधिकृ
तो वदेच्चापरिपृच्छति॥ आचार्यप्रदानावसरः संजातः कुरु वा नेति॥ विवाह
पन्नकुलालान्यान्वपरिपृच्छति। तांस्तत्र दृष्टानुपदृष्ट्वि वाहोत्सव आगतान्॥
आचार्याय प्रगां दद्याद् ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणां। हिरण्यं वस्त्रगोश्वादि किंचि

द्वितानुसारतः। तयोपिताधिकारिस्यादक्षिणोपानुभावतः। आचार्य
पात्रगोदानं दद्यात्तां विप्रदक्षिणां॥ दक्षिणापात्र अनुकृत्वास्वकृतावुच्यते
तत्र सा। प्रधानस्य समृद्धित्वादर्वाक्लिष्टकृतेपि च। आगतत्वादस्मा वं
तेसर्वस्मात्होमकर्मणः। अन्यथा तु भवेद्वाक्याक्रमश्च यथ्यमेव चापूर्ण
पात्रो हिरण्यं वा किंचित्कर्मसमृद्धये। इत्यादिप्रायविद्भुवे बहुलम
विंवक्षितं॥ पात्रेण यावताहारः पूर्णः स्यात्सुतृप्तस्य च। तावद्द्रव्यं
पूर्णपात्रं धान्यमन्नफलानि च। प्रतिश्रुतकर्मणि च यथा पिप्पके
तिर्भवेत्। तथापि पार्वणं पूर्वं स्थालीपाकमनुवत्मेतत्। इत्यभिप्रो
पप्तवाह। स्थालीपाकादिकर्मसु। प्रतिश्रुतेकर्मणि च तंत्राभावे
तु दक्षिणा। सर्वत्रगृहणा दानं दत्वाप्यस्याधिकं फलं। सत्येने
वेति सूक्ष्मं यो ब्राह्मणः पाठतोर्थतः। वाध्यं वाध्यं यच्छ्रुतस्मैदद्या ५५

तं। सूर्यां विदेवधूकायावासो दापयतां धारं॥ आवपेद्दभिक्रपेश्च मन्त्रात
कन्यां पिता पिवा दक्षापुत्रवतीसास्यान्तचमन्त्रीविपुज्यते॥ स्तस्तमस्त्वाभिव्याँ
हृतिभिः॥ पूरयेदुदकुंभकां नवं सोदकमापूर्य वस्त्रमाल्यानि मानयावटो
डुंबरपुन्नागजंबूश्च स्यपलाशकाः। चरण्यो। ह्रीरिण्योवृक्षाः पुमानश्च तेमताः।
एतेषां सय आनीतानांचूतच्छदी रस्तमन्वितानां सर्वान्न्यत मच्चा पिप
ल्लवात्सकुशान्छिद्रे॥ तान्निधाय रत्नगर्भ्यधाय पूर्णपात्रफलानिनः। कुंभस्यादि
तिशव्यातं चयच्छे दुलचारिणो। गृहीयाद्वायतश्चास्या वाशान्त्वाममनला
वतं। स्थापयेन्नस्थिता पाः सुसापः स्थेयाश्च तामताः। उत्तर्षोतोयवाम्
देवरंगो कुंभस्य सः॥

देवदंसोपलामग्ने रावापः स्थापयेदुदकं। एहीत्येनामथो स्याप्यवरः स्नेत
करगृहः॥ तस्याद्दक्षिणपादाङ्गं देवदो होति कारयेतावद्दक्षिणं पश्चिणा पि

दुदकुंभं हविर्भुञ्जौ। दद्याद्दे–ति वासोऽस्यै कुर्यात्स्नावोत्तरीयकं॥ वरोव
धूमं अञ्जलिं तु कारये स्वाहा स्रुवः स्थितः। उपस्तात्साभिघ्रामौ च होतुः पत्य
भिघ्राम्यलं। लाजावापः पितृभ्रातृभिः पितृभिः स्त्रियः। हस्तेन वापयेत्तत्राभ
पद्मा ह स्यात्पेन वा। प्राप्तिते भ्यो दकेनापि धर्मैरघ्रारणो मुनः। उपस्तात्सा
56 भिघ्रात्साद्दिपरिसंख्यात्र पुज्यते॥ अतोत्र गृहणादीनामनुष्ठानं न संमतं।
उपस्तात्साभिघ्रारादेर्वानि स्याहुति रूपतः। अवदानगता धर्माः पंचावत्ता
द्यो मताः पित्रादिरुदगाचार्यास्थितोऽथ स्त्री जुहोति चेत्तत्र स्याः प्राङ्मु
खं अञ्जलौ। असंस्कृतेन पात्रेण लाजान्मात्राववदाय पेत्नाद्यं पति
जं पेन्नं त्वस्थिता स्त्री जुहोति तानू। अंगुल्यग्रैः प्राङ्मुखी च देवतं स्या
त्प्रजापतिः॥ अनूमक्रमणमारभ्य वासोदानविवर्जितं। गृहीतपा
णिः कृत्वैवं कुर्याद्धोमद्वयं पुनः। तूष्णीमश्मक्रमादि स्यात्सर्वं कोणे ५६

अर्हंभुक्तं। उक्तं विवाहे गोदानं तत्रैव वर्ण्यं व्यवस्थापयः॥ एतद्देवाहसूत्रे
णब्राह्मणेः स्यवरस्य गौः॥ राजन्यस्य वरो ग्रामो वैश्यस्याश्वो व
रो मतः। हावकाभ्यामुमौ दद्यौ विवाहे ग्राम वाजिनौ। अन्यत्रापि व
रो यत्र दातव्यः श्रोयते क्वचित्। तत्रापि एषा व्यवस्था स्यात् सूत्राणां
कल्पयोरिह। अस्मात्तु कां परिणये ददातव्याः। पितुर्वरः। रथादि
कं तु तं दद्यात् कुर्वन् दोषापनुत्तये। विवाहे पुत्रकन्याला विवाहाग्निपू
रिग्रहे होमः कृति चेऽत्र तन्यस्तु दद्यात्रैवर्णिकावरः। हावको पसुदे
णा दत्तं कुर्यात्सु वहुताहुति। एवं वैवाहिकं कर्म कृत्वा स्विष्टकृताहुति।
अपस्पृश्यासप्तकादि कुर्यात्सूक्तउपादिका। मंत्रे तेस्थापते चाग्निस्त्र
पालणं उपमास्तनं। समूहनं संस्कृतिर्बर्हणा प्रणीता पात्रस्मादनं॥
स्तरणं च पवित्रे च पर्युक्षणा धिश्चये धृतं॥ स्रुवं प्रतप्य चोद्धांस्य घृत

मुखस्य वांजनं। लाजाताम्राघृत्समिधः कुशास्त्रुवघृत्ताहुती:॥११॥ अन्वा
रंभो व्याहृतयो मूर्द्धि होमे कर ग्रहा। मूर्द्ध कुंभोदप दध्या उत्स्थानं क्रम
णं मन्त्रमः। पुनर्होमो दधि क्रां तिर्मन्त्रमलं हवनं पुनः। तूष्णीं कर्मो प्य मन्त्रम लं
हवनं कामीपो गतः। पद क्रमः क्रांति रद्भि मार्जनं वा भिषेचनं। दानं पश्च
स्तु गोदानं भूयसी दक्षिणा हृपः। स्विष्टकृत् सप्त कं दर्भा स्त्र समिधः परि
षेचनं। मूर्ध्नि छिद्रे पो वर्हि बो पांत्र लग्न विमोचनं॥ विप्रतृप्ति र्जपः स्तो
त्रन्नाशीषां चेति पद्धतिः। समाचा दृष्टे वेदव आमात्तु: परितोषकः। हिर
ण्य वस्त्र धान्यादि प्रेमपिंडांस्त थैव च। क्रां स्वाय नग्रह कारी का पुस्त
कं॥ ॥ इति श्री कारिका समाप्तः॥ ॥छ॥ श्रीः॥ ॥ संवत् १७८० वर्षे कार्तिक
शुद्ध एकादश्यां सौमवासरे लिखितं समाप्तः॥ ॥छ॥ शुभं भवतु॥ ॥ श्रीः॥ ५७
कल्याणमस्तु॥ ॥ श्रीः॥ ॥ श्री विश्वेश्वराय नमः॥ कल्याणमस्तु॥ ॥

श्रीमत्पुस्तकमस्ति उस्तानी॥

निवास पर्वत ११००